sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2021-0028

CHTĚL JSEM PRVOTNĚ NAPSATI TITUL BRATŘÍCI, ALE NAPSAL JSEM BRATRSTVO... JIRÁSKOVSKÉ BRATSKÉ IMPRESIE[1]

MIRA NÁBĚLKOVÁ
Filozofická fakulta Karlovej univerzity, Praha, Česko

NÁBĚLKOVÁ, Mira: I originally wanted to write the title Brethren, but I wrote Brotherhood... Jirásek brotherhood impressions. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2021, Vol. 72, No 1, pp. 272 – 297.

Abstract: The study, dedicated to the 100th anniversary of the birth of Vincent Blanár, offers a comparative Czech-Slovak view of the lexeme *brother* (Czech *bratr* – Slovak *brat*) in its paradigmatic relations. The analysis is based on a specific textual basis, the novel *Bratrstvo* (*Brotherhood*) by the Czech writer Alois Jirásek. The starting point of the comparison is the Czech original and two Slovak translations of this literary text, which shows a remarkably wide range of semantic concretizations of the polysemic word *brother*. In the Czech-Slovak comparison, various morphosyntactic, lexical-semantic, derivational and collocational differences appear. In a comparative view, the sphere of addressing is particularly interesting.

Key words: Vincent Blanár, Alois Jirásek, Czech language, Slovak language, Czech-Slovak comparison, interlingual homonymy, collective noun, diminutive noun, loan word, vocative forms, addressing

Okrúhle výročie Vincenta Blanára, ktoré si možno pripomenúť už len bez jeho osobnej prítomnosti, zato však v stálej spoločnosti jeho inšpiratívnych prác širokého tematického spektra, privolalo do tohto jubilejného textu trilógiu Aloisa Jiráska *Bratrstvo: Tři rhapsodie*, historickú prózu podávajúcu v literárnom obraze pôsobenie bratríkov a jiskrovcov na slovenskom území v polovici 15. storočia. Bratríkov, vojenské oddiely zložené – ako sa bežne uvádza – z bývalých českých husitských bojovníkov, vidíme v Jiráskovom zobrazení v ich širšom „bratríckom bratstve“ so slovenskými účastníkmi dobových pohybov a zápasov.[2] *Bratrstvo* je literárne dielo pozoruhodné v rozlič-

[1] Text vznikol s podporou projektu Univerzity Karlovej v Prahe *PROGRES Q10 – Jazyk v proměnách času, místa, kultury*.

[2] K téme husitov, jiskrovcov a bratríkov (niekedy pod súhrnným „kľúčovým slovom“ husiti) v ich pôsobení na Slovensku existuje rozsiahla, stále sa rozrastajúca (a vo všeličom vzájomne polemická) literatúra. V jazykovednom pohľade sa v ich prítomnosti tradične vidí jeden z faktorov udomácňovania češtiny v slovenskom prostredí v 15. storočí, pertraktovala sa i hypotéza vplyvu češtiny husitských usídlencov na podobu novohradských nárečí (Jóna, 2009, s. 9 – 15). Osobitne – a dotýka sa to aj Jiráskovho diela – vystupuje otázka tradovania témy husitskej a bratríckej prítomnosti na Slovensku vcelku, resp. v niektorých kultúrnych vývinových líniách, najmä medzi evanjelikmi, kde významnú úlohu hrali práce starších autorov, v tom aj beletristické diela (pozri Hlôšková, 1995; novšie Braxatoris, 2017). V tomto texte si pri zameraní na vybratú lexikálnu tému „bratstva“, ako ju reprezentuje názov diela, nekladiem za cieľ pridržať sa striktne diferencií medzi jiskrovcami a bratríkmi v konkrétnom čase a priestore.

ných smeroch, v neposlednom rade lingvisticky, a tém, ktoré sa tu ponúkajú na spracovanie, je veľa. Pôvodne sa mi videlo lákavé a blanárovsky príhodné zamerať sa jubilejne na všeličo onymické, čo sa v diele vynára, osobitne v česko-slovenskom pohľade – či už ide o slovenské toponymá v širokej priestorovej panoráme diela (ich spektrum a podobu, zaujímavú aj z hľadiska uplatnenej bohemizácie zápisu v českom texte), antroponymá české a slovenské (aj dejom priviate širšie uhorské či iné), antroponymá a toponymá vzájomne späté, napr. v menách s prídomkami sprítomňujúcimi často aj české priestory, kde sa dej nedeje.[3] Tieto motívy sa ukazujú výskumne vďačné v texte originálu, no znásobene aj pri porovnaní pôvodiny s jej dvoma prekladmi do slovenčiny.[4] Do sféry antroponymie patria v románe aj etnické pomenovania a s nimi súvisiace depropriálne deriváty odrážajúce dobové vzťahy v uhorskom prostredí, pomenovania jazykov aj opis rozličných situácií vzájomnej komunikácie, kde osobitne vystupuje tematizovaná jazyková blízkosť a komunikácia Čechov a Slovákov. Problematika bilingvizmu patrí tiež k témam, ktoré Vincenta Blanára zaujímali a ktorým kontinuálne venoval pozornosť. S propriami v dobovom kontexte sa v Jiráskovom texte viaže široké spektrum časovo príznakovej apelatívnej lexiky, historizmov a archaizmov, spätých na jednej strane s vojenským i spoločenským bytím bratríkov ako nasledovníkov husitského života, na druhej strane odrážajúcich život slovenských zemanov a komplementárne ľudových postáv s ich východiskom a zázemím.[5] Využitím pomenovaní zo slovenského života vniesol Jirásek do

[3] Možno ma volalo písať o literárnych propriách aj ako poďakovanie Vincentovi Blanárovi za to, že sa v r. 1986 pristavil pri mne na schodoch Jazykovedného ústavu, na najvyššej plošinke, predtým, než zabočil do „historickej chodby“, a pochválil mi štúdiu o literárnych vlastných menách *Pes Zagroš a sučka Zadva, vlk Hlt, lev Lev, čmeliak Smeliak – čiže mená hrdinov v detskej literatúre*. Pamätám sa, aké mi boli dôležité jeho podporné slová – ako je napokon vždy dôležitá spätná väzba, nielen ak ide, ako vtedy pri nás, o významného lingvistu a elévku.

[4] Porovnanie pôvodiny a prekladov je, popri všetkom, čo v slovenskom preklade z češtiny prináša jazyková lokalizácia do vlastného prostredia odohrávajúcich sa dejov, zaujímavé aj z mnohých iných hľadísk. Pri origináli trilógie ide o text z prelomu 19. a 20. storočia, prvý preklad pochádza z medzivojnového obdobia so špecifickou jazykovou situáciou, druhý vznikol a vyšiel v povojnovom období. Román *Bratrstvo: Tři rhapsodie* vychádzal pôvodne na pokračovanie v časopise *Zlatá Praha*. Knižne vyšli jednotlivé diely v poradí *Bitva u Lučence* v r. 1900, *Mária* v r. 1905 a *Žebráci* v r. 1909, následne bolo dielo publikované v mnohých ďalších vydaniach (táto štúdia využíva elektronickú publikáciu Mestskej knižnice v Prahe z r. 2019, opretú o vydanie z r. 1978). Prvý preklad do slovenčiny vyšiel v rokoch 1922 – 1924. V závere tretieho zväzku prekladu sa uvádza: „Všetky tri rapsodie s dovolením autorovým poslovenčil Fr. Košťál“ (3-1924-441). Druhý preklad do slovenčiny vyšiel v r. 1954 – prvé dva diely preložil Ivan Minárik, tretí preložil Štefan Gráf, pod prekladmi básní je podpísaný Viliam Turčány a ako korektor (pri treťom diele spolukorektor) textu sa uvádza Jozef Nižnanský. Vo všetkých troch dieloch sa ako súčasť edičného aparátu nachádzajú obsažné vysvetlivky (vecné aj jazykové), ktoré pripravil I. Minárik. Pri citovaní z textov jednotlivých vydaní uvádzam identifikátory, ktoré obsahujú diel – rok vydania – stranu (porov. tu údaj pri citácii o poslovenčení diela). Ako už bolo povedané, elektronická verzia českého textu je digitalizáciou vydania z r. 1978, ako rok vydania uvádzam teda 1978.

[5] Otázkam jazyka a štýlu A. Jiráska bolo vzhľadom na jeho zástoj v českej literatúre a celkové kultúrno-spoločenské postavenie prirodzene venovaných mnoho analýz českých jazykovedcov, problematikou vlastných mien sa zaoberal napr. Josef Beneš (1951), konkrétne na jazyk bratríckej trilógie sa

svojho diela mnohé slovakizmy. S tým súvisí prítomnosť výkladu lexiky potenciálne neznámej pre českého čitateľa v poznámkach pod čiarou – aj takéto podtextové prílohové slovníčky predstavujú zaujímavú výskumnú sféru v česko-slovenskom literárnovedno-jazykovednom kontexte.[6] Inou témou, ktorá by mohla byť Vincentovi Blanárovi blízka, je špecifická intertextualita – začlenenie rozličných viac či menej modifikovaných stredovekých listov a listín do tkaniva literárneho diela.[7]

Keď som pred rokmi – už v dospelosti – čítala *Bratrstvo*, fascinovalo ma, akým spôsobom Jirásek do tretej časti románovej trilógie *Žebráci* zakomponoval list (v súdobej českej literatúre často v súvislosti s románom spomínaný ako „opovědný list" Bardejovu), ktorý v reakcii na popravu bratríkov pisárovi „diktuje do pera" jedna z hlavných postáv Janko Kozic Vlk. Ide o list slovakistom a nielen slovakistom dnes dobre známy ako výhražný list zbojníckej družiny mestu Bardejovu, o jednu z prvých písomných pamiatok v predspisovnej slovenčine.[8] Dramatickú pôsobivosť románovej scény písania listu znásobuje skutočnosť, že postavy popravených bratrí-

---

v štúdii *Jazyk a styl Jiráskova Bratrstva* sústredil Jaromír Spal (1983). Z iných možno na tomto mieste spomenúť štúdiu Bohuslava Havránka *O dobovém zabarvení jazyka u Jiráska*, v ktorej sa venoval zaujímavej téme časovej adekvátnosti historizujúcich jazykových prostriedkov v tvorbe A. Jiráska, opretej o Jiráskove znalosti pôvodných historických textov (Havránek, 1921). Nemám vedomosť o tom, že by sa niekto bol podrobnejšie venoval jazyku prekladov *Bratrstva* do slovenčiny. Sama existencia prekladu diela však bola v medzivojnovom období, v ktorom sa pri čechoslovakistickom nastrojení vzájomné preklady nepodporovali až odmietali, opakovane negatívne tematizovaná (k otázke vzájomných prekladov pozri napr. Dvořáková, 2019; Nábělková, 2019a, 2020). Negatívne spomína existenciu prekladu *Bratrstva* (spolu s inými, napr. s prekladom *Babičky* Boženy Němcovej) v článku *To není bratrství* Zdeněk V. Přibík (1928). Štěpán Jež sa v článku *Slovenská literatura* v danej súvislosti pýta: „Nejsme tedy jeden národ a jedna řeč? V písemnictví neplatí reciprocita češtiny a slovenštiny jako ve správě státní?" a s údivom spomína podporu prekladu *Bratrstva* zo strany slovenského odboru ministerstva školstva a národnej osvety s Jaroslavom Vlčkom na čele (Jež, 1922). Dobový preklad trilógie v záujme jej širšieho poznania v slovenskom prostredí – „poslovenčenie" *Bratrstva* – vystupuje ako významná súčasť v mnohom protirečivých procesov v medziliterárnom a medzijazykovom kontexte prvej republiky.

[6] K problematike prílohových slovníčkov v kontexte bilingvizmu a biliterárnosti pozri Mira Nábělková (2019a, 2020).

[7] Pri otázke vydávania stredovekých listín možno spomenúť zaujímavý fakt, že publikácia Václava Chaloupeckého *Středověké listy ze Slovenska: sbírka listů a listin, psaných jazykem národním*, ktorá vyšla v r. 1937, mala sprievodný či alternatívny titul *Jiráskovo Bratrstvo v dokumentech*, predstavujúci odkaz na časovú a obsahovú súvislosť Jiráskovho románového diela a autentických stredovekých textov. Usúvzťažnenie na jednej strane dokladá váhu trilógie v súdobej spoločenskej recepcii, na druhej strane mohlo súčasne prispievať k jej rastu. V tejto súvislosti vystupuje ideová blízkosť historika a spisovateľa v nazeraní na národné a jazykové dejiny zodpovedajúca koncepcii čechoslovakizmu. K Chaloupeckého vydaniu sa viaže aj publikácia Václava Vážneho *Glossarium Bohemoslavicum: slovník k „Středověkým listům ze Slovenska" s jazykovým rozborem* (1937), spracúvajúca i mnohé z proprií doložených v stredovekých listoch.

[8] Takto sa (okrem iného) predstavuje v publikáciách venovaných dejinám slovenčiny. Napr. v *Dejinách spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* Eugena Paulinyho pod reprodukciou nachádzame text: „Opovedný (výhražný) list zbojníckej skupiny mestu Bardejovu" (1983, s. 90). Osobitosťami jazyka sa list zaraďuje k pamiatkam kultúrnej východoslovenčiny (Žigo, 2000, 2001).

kov, ktorých sa dotýka, čitateľsky už poznáme z predchádzajúceho deja, jeden z nich, Vaško, je v liste priamo menovaný (*Vasko nevinny*). Z Jiráskovej strany isto nešlo o vedomú fabulačnú mystifikáciu – spresnenie pôvodcov aj času vzniku listu, neskoršieho ako pôsobenie bratríkov na Slovensku, prišlo až po tom, čo Jirásek publikoval svoje dielo.[9] Že list vskutku považoval za bratrícky, naznačuje okrem iného text referujúci o jednej z jeho prípravných ciest na Slovensko (*Na Šaryšsku*, 1908).[10] S odstupom času, v r. 1926, už s novým poznaním zdôrazňuje v liste bardejovskej osobnosti, znalcovi histórie a archivárovi Gejzovi Žebráckemu, že listinu využil „jako belletrista".[11] Zakomponovanie textu listu do bratríckeho románového pletiva pritom nepochybne prispelo k jeho širšej známosti, písalo sa o ňom a vyšli aj mnohé obrazové reprodukcie, osobitne pri oslavách 70. narodenín A. Jiráska v r. 1921, v jubilejnom zborníku či v rozličných periodikách.[12] Využitie výhražného listu v *Bratrstve* volá po pozornosti z rozličných hľadísk, prirodzene sa – okrem už spomenutého ahistorického pripísania autorstva a celkového posunu interpretácie – ponúka sledovať mieru obsahovej a jazykovej zhody s originálnou listinou, v Jiráskovom autorskom texte a aj v prekladoch do slovenčiny. Prítomná je i problematika proprií – vystupujú tu, ako sa v románe píše, pomenovania „bratřických hradů a tvrzí",[13] pričom

[9] Spochybnenie bratríckosti či husitskosti listu priniesol V. Chaloupecký v článku *Bardějovská listina* uverejnenom v Prúdoch, kde jeho autorov vidí v nejakej „tlupe lupičov" a vznik listu posúva na začiatok 16. storočia (Chaloupecký, 1923, podobne 1937, s. 170 – 171). Spresnenie autorstva (zbojnícka družina Fedora Hlavatého) a datovanie listu do r. 1493 priniesol potom v štúdii z r. 1956 Alexander Húščava (z novších historických prác pozri napr. štúdiu Márie Fedorčákovej *„Vy zly a nespravedlivy lvde Bardiowci". Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí*, 2015).

[10] „Posledně jsem z Polska přešel do Uher, přes hraničnou řeku Dunajec, tam, kde nad ní na lesnatém vrchu strmí polopustý hrad Dunajec (nyní Nedec zvaný), odkudž posádka ‚bratříků' s posádkami na Oravě, Muráni, Genotu a Zimanově poslala bardějovským měšťanům výhrůžný list počínající se: ‚Vy zlí a nespravedliví ludé bardiovščí, vy jste našich bratrov dali zvěšati –'. Od Dunajce dále přes Červený klášter stojící v samotě u řeky mezi lesy, kterýž klášter Bedřich ze Strážnice vypálil léta 1433." Zaujímavé je, že v románe scénu s listom (na rozdiel od podania v cestopisnej črte) situuje do Lechnického kláštora. Cestopisnú črtu uverejnil v r. 1908 *Kalendář Národních listů* a spolu s iným textami zo Slovenska ju možno nájsť napr. v knižnom vydaní *Rozmanitá prosa: Obrázky a studie 3.* (Jirásek, 1914, s. 219 – 221). O prípravných cestách A. Jiráska na Slovensko pozri Jirásek, 1914, 1922a, 1922b; Pražák, 1921; Leňo, 1976; Pokorný – Zelenka, 2001.

[11] List Gejzovi Žebráckemu cituje Pavel Dvořák pri podaní histórie zbojníckeho listu a jeho spoznávania v kapitole *Vasko nevinny* v knihe *Stopy dávnej minulosti 7: Slovensko na konci stredoveku* (Dvořák, 2004, s. 191).

[12] Za osobitne vplyvný možno považovať jubilejný zborník *Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin* (1921) s viacerými dôležitými textami. Ako bratrícky „opovědný list Bardějovským" sa tu list uvádza (aj obrazovo reprodukuje) v štúdii Rudolfa Urbánka (s. 100, 105), ako o bratríckom hovorí o ňom aj Stanislav Klíma (s. 446 – 447).

[13] V románe je to podané takto: *„Co jeden podpis!" rozhodl ihned Janko Kozic, jenž neuměl psát, jako většinou tu páni brati. Nezvolal tak z rozpaku, neboť nebylo žádnou hanbou neumět psáti, ale z úmyslu, a hned také dokládal: „Ať vidí bardijovští kramáři, ať vidí, že jsme všichni zajedno, že to bratrstvo!" A hned volal do souhlasného hřmotu na Žáčka: „Podepiš Oravu, Muráň, Dunajec, Genot, Zimanovo"* (3-1978-364).

z nich v porovnaní s pôvodným listom v románe čo do počtu jeden chýba a pri uvedených možno zase vidieť aj odlišné podoby mien, nestotožnenie lokalít v románovom a reálnom svete.[14] Pozornosti je hoden aj vzťah mena *Vaško* (neseného románovou postavou starého českého bratríka) s východoslovenskou či rusínskou podobou *Vasko*, ako ju možno vidieť v liste a vo väčšine súčasných prepisov.[15] Akokoľvek – je vskutku pozoruhodné, aké miesto našiel v Jiráskovom diele výhražný zbojnícky list, táto v každom smere významná písomná pamiatka z 15. storočia.

Zakomponovanie listu, konkrétne to, že sa v ňom spomínajú *bratia*, utvorilo mostík k téme, na ktorú sa napokon v tomto texte k jubileu Vincenta Blanára sústreďuje hlavná pozornosť.[16] Zaujala ma mnohorozmerná problematika českého slova *bratr* a slovenského *brat*, ich tvarov, významov, kolokácií aj derivátov, ako ich nachádzame v Jiráskovom románe, v origináli a v slovenských prekladoch. Čo všetko sa z potencií viacvýznamových slov *bratr/brat* súbežne a na rozličný spôsob uplatňuje v románovom texte, ako to vystupuje v zobrazovaných česko-slovenských vzťahoch aj čo možno vidieť v medzijazykovom lexikálnom a gramatickom porovnaní. Nekladiem si za cieľ zachytiť ponúkajúce sa spektrum lingvistických charakteristík v úplnosti, skôr len poukázať na to, čo všeličo „bratské" sa v literárnom i mimoliterárnom kontexte v tejto Jiráskovej trilógii vynára.

Celkom v krátkosti možno na úvod ponúkaného obrazu uviesť významové členenie hesiel *brat* a *bratr*,[17] ako sú podávané v žánrovo porovnateľných jednozväzkových slovníkoch slovenčiny a češtiny.[18]

---

[14] U Jiráska *Orava, Muráň, Dunajec, Genot, Zimanovo* – v zbojníckom liste *Orava, Muran, Dunajec, Senok, Rimanov, Premysl.*

[15] Podľa dobových informácií o zbojníckej družine bol Vasko brat Fedora Hlavatého. Zaujímavé však je, že aj v niektorých lingvistických prepisoch možno nájsť, tak ako u Jiráska, podobu *Vaško* – napr. v *Svedectve dejín o slovenčine* (Krajčovič, 1980, s. 74) či v *Dejinách spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (Pauliny, 1983, s. 90 – 91).

[16] Takto vyzerá známa veta s fragmentom *vy ste našich* ***bratov*** *dali zvešati* v Jiráskovom texte: *„Vy zlí a nespravedliví lidé bardijovští, vy jste našich* ***bratrů*** *dali zvěšeti, lidí dobrých a nevinných"* (3-1978-363). Je zrejmé, že v románe sú títo bratia členmi bratríckeho bratstva. Pri pôvodnej listine si môžeme predstaviť iné – zbojnícke – bratstvo, niektorí jeho členovia však mohli byť aj v príbuzenskom bratskom vzťahu (pozri pozn. 15).

[17] Slovenská aj česká lexéma vychádzajú z praslovanského **bratrъ*, pričom súčasnú slovenskú podobu charakterizuje formálna redukcia odrážajúca hláskoslovné zákonitosti slovenčiny. Na rozdiel od spisovnej slovenčiny možno však podobu *bratr* so zachovaným koncovým slabikotvorným *-r*, zhodnú s češtinou, nájsť v záhorských nárečiach (Krajčovič, 2007, s. 110; Nábělková, 2008, s. 109).

[18] Obraz hesiel je zostručnený na výklad významov a podaný bez prihniezdovaných slov. V texte sa ďalej vo vzťahu k českým a slovenským slovníkovým a korpusovým zdrojom uplatňujú skratky: ESSČ – Elektronický slovník staré češtiny, KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka, PSJČ – Příruční slovník jazyka českého, SESS – Stručný etymologický slovník slovenčiny, SSČ – Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, SSJ – Slovník slovenského jazyka, SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého, SSSJ – Slovník súčasného slovenského jazyka, ČNK – Český národní korpus, SNK – Slovenský národný korpus.

Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ)	Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)
brat **1.** súrodenec muž. pohlavia **2.** označenie al. oslovenie muž. člena niekt. organizácií, ev. cirkvi, rehôľ **3.** príslušník toho istého al. príbuzného národa **4.** *zdravotný b.* stredný zdravotnícky pracovník; ošetrovateľ[19]	**bratr** **1.** mužský sourozenec **2.** označení a oslovení člena někt. organizace (polit., sport., náb.) **3.** *(čeští) bratří, bratři*, jednota bratrská; *český bratr,* její člen **4.** příslušník téhož n. příb. národa

Pri nasledujúcich viac-menej rapsodických poznámkach k lexémam *bratr*, *brat*, k ich jednotlivým lexiám (kde v pozadí dávnej lexikalizácie sekundárnych významov, ktoré vidíme vyčlenené v slovníkovom hesle, stálo najmä uplatňovanie príbuzenskej metafory), k súvzťažným lexémam a kolokáciám si dovolím istú špecifickú postupnosť.

Bratrstvo – Bratstvo a okolo

Citát využitý v titule jubilejného textu pochádza z listu, ktorý Alois Jirásek napísal priateľovi, informátorovi a sprievodcovi na časti jednej z ciest na Slovensko Pavlovi Križkovi. P. Križko bol aj recenzentom, či skôr propagátorom diela, ktorého vznik „bolo by hriechom prejsť mlčaním“[20] – po vyjdení *Bitvy u Lučence*, prvého dielu *Bratrstva*, o ňom v r. 1901 písal na pokračovanie v niekoľkých vydaniach *Národných novín*.[21] V reakcii na to mu Jirásek okrem iného napísal: „Jestliže jen poněkud práce má poslouží milému Slovensku, budu z té duše potěšen. Chtěl jsem prvot-

[19] V SSSJ ako najnovšom výkladovom slovníku slovenčiny nachádzame vyčlenené tri významy: **brat** 1. súrodenec mužského pohlavia, 2. označenie al. oslovenie člena niektorých organizácií, spoločenstiev, združení evanjelických cirkví, reholí, 3. príslušník tej istej skupiny, toho istého al. príbuzného národa (spojenie *zdravotný brat*, ktoré KSSJ vyčleňuje samostatne, sa v SSSJ uvádza v rámci kolokácií).

[20] „Bolo by hriechom oproti slovenskému rodu, lebo jeho sa týka toto dielo: jeho kraje, jeho dávna minulosť, jeho ľud, jeho cnosti i hriechy líči tak verne a dávno zašlé časy maľuje v obrazoch tak živých, že sa iste bude zdať každému čitateľovi, ako by sa bol díval vlastnými očami na osoby a deje, už pred polpiata storočím sa odohravšie“ (Križko, 1901, s. 1).

[21] P. Križkovi, ktorý nedlho potom, v r. 1902, zomrel, A. Jirásek dedikoval druhý diel trilógie *Mária* – v úvode sa tu píše: *Památce Pavla Križka, šlechetného vlastence slovenského, věnováno*. Dôležité je spomenúť aj ostatné dve dedikácie, ktoré ako paratexty možno považovať za významnú súčasť ideovej roviny diela, svojím spôsobom za sprítomnenie deklarovaného historického česko-slovenského bratského vzťahu stvárneného v literárnom diele – objavili sa v nich jedno české a dve slovenské mená. Prvý diel trilógie – *Bitva u Lučence* – venoval A. Jirásek básnikovi, slovakofilovi, čia zbierka *Cymbál a husle* (1895) obsahuje básnické vyjadrenie lásky k Slovensku a v básni *Slovenčina* aj k slovenskému jazyku (*Příteli Adolfu Heydukovi*). Druhý diel – *Mária* – P. Križkovi a tretí diel – *Žebráci* – Jozefovi Ľudovítovi Holubymu (*Panu Josefu Holubymu z upřímné úcty věnováno*), s ktorým ho spájalo priateľstvo a čia účinná pomoc pri spoznávaní slovenských reálií, osobitne spätých so Zemianskym Podhradím, sa v mnohom následne premietla do románových obrazov.

ně napsati titul Bratříci, ale napsal jsem Bratrstvo, aby vyznačeno bylo, v jakém bratrskému poměru byli Vaši i naši předkové.“[22]

Prizrime sa teda trochu slovu *bratrstvo*. V texte románu je frekventované ako apelatívum pomenúvajúce v širokom zmysle „bratstvo bratríkov“. Propriálne pomenovanie *Bratrstvo*, titul diela, reprezentuje celú románovú trilógiu a v ideovej rovine (ako dokladá citát z Jiráskovho listu P. Križkovi) aj autorský zámysel predstaviť v diele bratský pomer Čechov a Slovákov. Je pritom zaujímavé, že české apelatívum *bratrstvo* a slovenské *bratstvo* (a teda i propriá *Bratrstvo*, *Bratstvo*) predstavujú – vzhľadom na rozdiely v sémantickej stavbe a následne aj v paradigmatických vzťahoch – medzijazykové homonymá. V súvislosti s tým už sám názov diela môže v jazykovom vedomí súčasného českého a slovenského čitateľa reprezentovať „niečo iné“. Medzijazyková homonymia tu stojí na systémovej slovotvornej asymetrii – kým v slovenčine formant *-stvo* môže slúžiť na tvorbu abstrákt aj derivátov s významom hromadnosti, v češtine sa v tomto smere rozlišujú formanty *-ství* a *-stvo*.[23] Kým teda v slovenčine *bratstvo* vystupuje ako polysémické slovo, kde iba jedna z lexií má význam hromadnosti (napr. v spracovaní hesla v SSSJ ide o tretí význam: **bratstvo** 1. príbuzenský vzťah medzi súrodencami mužského pohlavia, bratmi; 2. vzťah ako medzi bratmi; syn. priateľstvo, družba; 3. skupina ľudí s rovnakými záujmami a cieľmi; spoločenstvo duchovných určitého územia, spolok, združenie),[24] v češtine mu zodpovedajú dve odvodené slová: s formantom *-stvo* kolektívum *bratrstvo* (podľa SSČ: **bratrstvo** hromad. bratři), s formantom *-ství* abstraktum *bratrství* (SSČ: **bratrství** 1. příbuzenství mezi bratry; 2. přátelství, družnost). V lexikografickom spracovaní kvalifikátor *hromad*. v hesle *bratrstvo* uvádza len SSČ, pričom výkladom naznačuje synonymickosť s plurálom základového slova. V iných slovníkoch sa kvalifikátor ani motivant vo výklade explicitne neuvádza (porov. výklady v SSJČ: **bratrstvo** příslušníci někt. spolků, skupin; sdružení, spolek; PSJČ: **bratrstvo** název pro členstvo jistých organisací, spolků n. skupin). Kvalifikátor *hromad*. alebo slovotvorný typ výkladu s motivantom *brat* nenájdeme ani v slovenských výkladových slovníkoch. Vzhľadom na formovanie významu, ktorý sa opiera o sekundárne významy slova *brat*, ukazuje sa lexikálna perifráza s komponentmi vyjadrujúcimi kolektívnosť *skupina ľudí* či *spoločenstvo* vhodnejšia. Aj pri slove *bratstvo* si však možno ako súčasť výkladu predstaviť slovotvorné perifrázy „spoločenstvo bratov“ či „bratia ako celok“, aké sa uplatňujú pri iných kolektívach.[25]

---

[22] List v širších súvislostiach reflexie *Bratrstva* u Svetozára H. Vajanského spomína Pavol Petrus (2007, s. 54).

[23] K česko-slovenskej medzijazykovej homonymii pozri M. Nábělková (2017, 2021).

[24] V KSSJ: **bratstvo** 1. príbuzenský vzťah medzi bratmi, 2. priateľstvo, družnosť, 3. spolok, organizácia, združenie. SSJ na rozdiel od SSSJ a KSSJ slovo *bratstvo* ako kolektívum vôbec nezachytáva a podáva ho len ako monosémické abstraktum s významom ‚priateľstvo, družba‘.

[25] V SSSJ sa pri časti hromadných substantív odvodených od názvov osôb s jednoduchšou sémantickou štruktúrou uplatňuje typový výklad, v ktorom sa využíva plurál substantíva so sémantizačným

Keď sa so zreteľom na povedané ešte prizrieme názvu Jiráskovho diela v češtine a v slovenčine, ukazuje sa, že oproti jednoznačnejšej českej interpretácii názvu *Bratrstvo* vo význame kolektíva (‚spoločenstvo bratov') slovenčina pri názve *Bratstvo* umožňuje popri zhodnej interpretácii (‚spoločenstvo bratov') aj aktivizáciu abstraktného významu ‚vzťah ako medzi bratmi, priateľstvo, vzájomnosť'. S ohľadom na citované slová A. Jiráska o vlastnej intencii vložiť do názvu diela (aj) vyjadrenie „bratrského poměru" (inými slovami, „bratrství") možno povedať, že v tomto konkrétnom prípade systémovo zadaná viacvýznamovosť slovenského slova ako keby viac vychádzala v ústrety jeho autorskému zámeru. Slovenské jazykové vedomie dovoľuje bez poznania diela vnímať akýkoľvek názov *Bratstvo* tak i tak (tak alebo tak, resp. tak aj tak).[26] Pritom je zrejmé, že ak by bol originál diela slovenský a prekladalo by sa do češtiny, musel by v češtine prekladateľ zvoliť buď názov *Bratrstvo*, alebo *Bratrství*. Jirásek sám zvolil pre svoj historický obraz „bratstva bratríkov" kolektívny názov *Bratrstvo*, pričom apelatívum *bratrstvo* sa v texte trilógie objavuje 168-krát, často v pozícii nezhodného prívlastku (abstraktum *bratrství* len dvakrát[27]). Ako zaujímavosť možno v danej súvislosti spomenúť ešte moment súvisiaci s problematikou proprií. Z už povedaného vyplýva, že v trilógii A. Jiráska priebežne slovo *bratrstvo* vystupuje ako apelatívum a status propria má ako názov diela. Taká situácia zodpovedá napr. vydaniu z r. 1978, s ktorým som pracovala. Pri porovnávaní českého textu so slovenskými prekladmi sa ukázalo, že povedané síce platí o preklade z r. 1922 – 1924, no v preklade z r. 1954 sa aj v texte diela stretávame s propriom *Bratstvo*, napr.:

Také na východ, od Košic dobré dvě míle, mělo ***bratrstvo*** *pevnou tvrz, Sečovce, v končinách ještě slovenských, na chlumu, nad širou rovinou na východ rozlehlou. A na jih,*

---

vyjadrením „ako celok", napr. **lordstvo** hromad. lordi ako celok; **kupectvo** (v minulosti) 1. zamestnanie kupca, obchodovanie, predaj a kúpa 2. hromad. kupci, obchodníci ako celok. V iných výkladoch sa uplatňuje substantívum členovia, napr.: **hasičstvo** 1. hasičská činnosť; práca, zamestnanie hasiča 2. hromad. členovia hasičského zboru, hasiči ako celok; **luteránstvo** hovor. 1. príslušnosť k luteránskej cirkvi, luteránske náboženské vyznanie, evanjelictvo 2. hromad. členovia evanjelickej, luteránskej cirkvi ako celok, luteránski veriaci. Porov. aj spracovanie substantíva **členstvo** 1. príslušnosť k organizácii, spolku, k združeniu a pod. 2. hromad. príslušníci organizácie, spolku, združenia a pod., členovia. Problematike lexikografického spracovania substantív s významom kolektívnosti (hromadnosti) sa už aj so zreteľom na skúsenosť z koncipovania SSSJ venovala Klára Buzássyová (2013).

[26] Analogicky to – na rozdiel od súčasnej češtiny – bolo aj v starej češtine. Z opisu českej historickej slovotvorby vyplýva, že špecializácia formantu *-stvo* na tvorbu kolektív, ako ju poznáme v súčasnosti, prebehla v strednej češtine, kým v starej češtine formanty *-stvo* a *-ství* (*-stvie*) neboli ešte takto vykryštalizované. „Doklady pozdější významové diferenciace jsou ještě vzácné, např. u dvojice *křesťanstvie* (abstraktum) × *křesťanstvo* (kolektivum)" (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 279). Porov. aj lexikografické spracovanie substantív *bratrstvie* a *bratrstvo* ukazujúce ich synonymitu v *Elektronickom slovníku starej češtiny* (ESSČ, https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx. [cit. 15. 10. 2020]).

[27] Napr. *Všichni, až na Medňanského a Podmanického, bojovali předtím po léta v Polsku proti křižovníkům zákona německého s Kapounem ze Smiřic, s Měřičkou, Janem z Krhové, s Václavem Kavkou ze Soběsuk a s jinými jako bratři, a po tu dobu to* ***bratrství*** *zachovávali* (1-1978-292).

na dvě míle od Košic zbudoval Talafús novou tvrz nad vtokem Olšové do Hernadu [...] (3-1978-459) * *I na východ, od Košíc dobré dve míle, malo* ***bratstvo*** *silnú pevnosť Sečovce, v kraji ešte slovenskom, na vrchu, nad šírou rovinou na východ. A na juh, na dve míle od Košíc, vybudoval Talafús novú pevnosť nad vtokom Olšovej do Hernádu* [...] (3-1924-411) ** *Aj na východ od Košíc, na dobré dve míle, malo* ***Bratstvo*** *mocnú tvrdz na kopci nad šírou rovinou, otvorenou smerom na východ; boly to Sečovce, ešte v slovenskom kraji. A na dve míle južne od Košíc vybudoval Talafús novú tvrdz nad vtokom Olšavy do Hornádu* [...] (3-1954-476)[28]

Z porovnania s českým vydaním z r. 1951, ktoré slúžilo ako zdroj prekladu, vyplýva, že nejde o posun apelatívum – proprium na strane prekladu, ale že *Bratrstvo* sa takto už v texte českého vydania z r. 1951 chápe ako vlastné meno.[29] Stopovať apelatívnosť, propriálnosť či prípadnú mieru kolísania v jednotlivých vydaniach som si nekládla za cieľ, chcem len poukázať na fakt, že cez vplyvné Jiráskovo dielo do spoločenského vedomia vstupovala propriálna podoba *Bratrstvo/Bratstvo* nielen ako názov diela, ale aj ako vlastné meno bratríckeho hnutia 15. storočia.[30]

---

[28] V blokoch dokladov uplatňujem dva spôsoby oddeľovania – tam, kde sa uvádza český text a jeho dva preklady, jedna hviezdička * označuje text z prekladu medzivojnového prekladu, dve hviezdičky ** text z prekladu r. 1954. V blokoch s viacerými dokladmi z českého textu oddeľujú značky ● jednotlivé textové fragmenty a značky ●●, resp. ●●● rovnorodé skupiny dokladov.

[29] Vydanie z r. 1951, o ktoré sa opieral slovenský preklad z r. 1954, charakterizujú viaceré osobitosti. V súvislosti s oslavami stého výročia narodenia A. Jiráska, v rámci jiráskovskej akcie zahŕňajúcej viacero podujatí a projektov, vychádzali jeho súborné spisy – na titulných stranách možno čítať, že „Soubor spisů Aloise Jiráska vydávaný z podnětu presidenta republiky Klementa Gottwalda rediguje Zdeněk Nejedlý“. V r. 1950 vyšlo *Bratrstvo* ako ich 8., 9. a 10. zväzok vo vydavateľstve Naše vojsko v edícii Odkaz národu. Hoci šlo o veľké, päťdesiatisícové náklady, *Bratrstvo* takmer paralelne vyšlo aj v r. 1951 vo vydavateľstve Mír. Súvislosť medzi oboma vydaniami naznačuje zhodný úvodný text Klementa Gottwalda – prihlásenia sa k Jiráskovmu odkazu. Jiráskovská akcia smerovala k širokému rozšíreniu Jiráskovho diela v novom čase pri zdôrazňovaní dedičstva ľudových husitských národných tradícií a v edičnej sfére priniesla aj isté redakčné úpravy textov. Chcela by som upozorniť konkrétne na fakt, že z jednotlivých vydaní boli odstránené autorské dedikácie – tým sa z diel stratilo čosi, čo ich ukladalo do konkrétnych ľudských vzťahov, reprezentujúcich však aj dôležitý širší kontext (pozri pozn. 21). Dobre si to zrejme uvedomoval I. Minárik, keď vysvetlivky ku každému dielu slovenského prekladu začínal poukázaním na danú skutočnosť: „Alois Jirásek venoval román Boj pri Lučenci, prvý diel trilogie Bratstvo, českému básnikovi Adolfovi Heydukovi (1835 – 1923), úprimnému priateľovi Slovenska. Predloha k nášmu prekladu však už toto venovanie neuvádza.“ (1-1954-435); „Alois Jirásek venoval román Mária, druhý diel trilogie Bratstvo, slovenskému historikovi Pavlovi Križkovi (1841 – 1902), kremnickému archivárovi a autorovi mnohých dejepisných štúdií. Predloha k nášmu prekladu však už toto venovanie neuvádza.“ (2-1954-463); „Alois Jirásek venoval román Žobráci, tretí diel trilogie Bratstvo, slovenskému botanikovi Jozefovi Ľudovítovi Holubymu (1836 – 1923), učencovi svetového mena. Predloha k nášmu prekladu však už toto venovanie neuvádza.“ (3-1954-523) V rozličných vydaniach neskorších rokov možno dedikácie nájsť znova. (Pohľad na jiráskovskú akciu v širšom zábere ponúka Michal Bauer, 1997.)

[30] V prvých knižných vydaniach Jiráskovho románu na začiatku 20. storočia (aj neskôr) zápis *bratrstvo/Bratrstvo* v texte kolísal, pričom toto kolísanie, akže nevykazovalo oporné známky funkčného rozlíšenia, vytváralo predpoklady na redakčné zjednotenie jedným alebo druhým smerom. Napokon,

Ak pri emblematickom pomenovaní diela nevzniká pri preklade z češtiny do slovenčiny problém s hľadaním adekvátneho ekvivalentu (*bratrstvo – bratstvo*), trochu iná je situácia, keď v českom texte vystupuje slovo *bratří*, ktoré v slovenčine nemá náprotivok so zodpovedajúcim zafarbením. Forma *bratří*, ktorú dnes nájdeme lexikograficky spracovanú ako variantnú podobu nominatívu plurálu substantíva *bratr* (popri bežnejšej a neutrálnej forme *bratři*), má osobitú históriu. Ide pôvodne o ženské kolektívum *bratrьja*, teda o slovo s pôvodným hromadným významom – preto je aj vhodné spomenúť ho na tomto mieste, v blízkosti kolektíva *bratrstvo*. Sémantickým vývinom nadobudlo slovo viacero významov a hláskoslovným aj morfologickým vývinom (*bratřie* → *bratří*, pl. m.)[31] sa priblížilo k plurálovej podobe *bratři.* Ako varianty sú plurálové podoby *bratři/bratří* (s príkladmi ako *bratři/bratří Čapkové*; *čeští bratři/bratří*) zachytené aj v *Internetovej jazykovej příručke* s komentárom: „... tvary *bratří*, *-ím*, *-ích*, *-ími* jsou významu hromadného, označovali se jimi bratři jako komunita, v některých spojeních žijí dodnes“.[32] S plurálom *bratří* sa teda spája reziduálne zafarbenie hromadnosti.[33] Možno ešte poznamenať, že kým v SSJČ sú tieto tvary zachytené v hesle *bratr* ako variantná plurálová paradigma s kvalifikátormi *kniž*. a *zast*., v SSČ sa uvádzajú bez kvalifikátora. Na rozdiel od výkladových slovníkov súčasnej češtiny má v ESSČ slovo *bratřie* samostatné heslo s polysémickou štruktúrou, kde v jednom z významom vystupuje aj plurálové výkladové synonymum *bratříci*:

bratřie, -ie f., pozd. pl. m.
k bratr
1. bratři, sourozenci mužského pohlaví
2. pokrevní příbuzní, zvl. bratranci, synové otcova bratra
3. stoupenci Kristova učení, zvl. prvotní stoupenci Krista
4. bližní, souvěrci
5. bratří, mniši, kanovníci, členové (téhož) řeholního řádu, stoupenci stejné církve ap., „spolubratřie“
6. bratříci, vyznavači radikální reformace, zvl. příslušníci husitské obce n. členové jednoty bratrské

Bratrstvo ako proprium možno stretnúť aj v mimorománových Jiráskových textoch z ciest po Slovensku: „A byly vzpomínky na lepší minulost, kdy tu neznali maďarsky, ani šlechta, kdy v končinách od Váhu až za Košice všude ‚mělo Jiskrovo slovo těžkou moc‘, a kde Bratrstvo vládlo“ (Jirásek, 1922a, s. 311).

[31] V poznámke *Kněz, bratr* v časopise *Naše řeč* z r. 1920 sa uvádza: „Mn. č. jmen *kněz* a *bratr* je *kněží*, *bratří* a skloňuje se podle »paní«. Pův. byla *kněžie*, *bratřie* hromadná jména jedn. č. žen. r. a znamenala asi »kněžstvo, bratrstvo« (jako dnes m. *pánové* někdy říkáme *panstvo*); říkalo se *čstná kněžie* (= ctní kněží), *milá bratřie* (= milí bratři), *ze čstné kněžie*, *k milé bratří* atd., ale brzy pro množný smysl vznikají i množné tvary“ (E. Z., 1920, s. 312).

[32] Dostupné na internete: https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=bratr. [cit. 10. 11. 2020]

[33] Pri slovenskom nominatíve plurálu *bratia* takýto „kontinuantný“ významový odtienok hromadnosti nevystupuje, hoci ide o tvar toho istého pôvodu. („Tvar *bratia* mn. je reflexom psl. **brat(r)ьja* ako starého kolektíva [‚súbor bratov‘]“; SESS, s. 80).

Lexéma *bratřík* má v ESSČ samostatné heslo:
bratřík, -a m.
k bratr
1. expr. bratr, bratříček, sourozenec mužského pohlaví
2. expr. bratr, člen řeholního řádu, mnich
3. bratřík, vyznavač radikální reformace, zvl. příslušník husitské obce n. člen jednoty bratrské[34]

Ukazuje sa – a prejavuje sa to aj v texte Jiráskovho diela –, že v komplexnej paradigmatike slova *bratr* v češtine, kam patrí aj čiastková plurálová paradigma *bratří*, aj lexikalizovaný derivát *bratřík* s ďalšími derivátmi, nachádzame niektoré tvary a slová, aké pri slovenskom slove *brat* nevystupujú. Pritom však konkrétne slovo *bratrík*, aj vzhľadom na historické väzby a súvislosti, o ktorých píše A. Jirásek, našlo miesto v slovenskej slovnej zásobe ako prevzatie z češtiny.[35] Kým však v češtine *bratřík* vystupuje v slovotvornej paradigme slova *bratr*, v slovenčine ako prevzaté slovo vzhľadom na slovotvornú štruktúru a hláskoslovné odlišnosti stojí bokom a do slovotvornej paradigmy slova *brat* nepatrí.

V derivačných a motivačných vzťahoch, ako ich vidíme uplatnené v texte románu, možno pri pomenovaní *bratrstvo* vnímať nielen priamy derivačný vzťah so slovom *bratr*, ale aj sémantickú súvzťažnosť so slovom *bratřík* (*bratříci*). Potenciálne kolektívum *bratřictvo*, formálne súvzťažné so slovom *bratřík*, v texte trilógie a vlastne ani inde nenachádzame.[36] Ponúka sa interpretácia, že k bratríkom ako dedičom a nasledovníkom husitov (v zmenených podmienkach a s odlišným pôsobením) prešlo na uchopenie kolektívneho vnímania spoločenstva a na zachytenie kontinuity aj pomenovanie *bratrstvo* od husitských bratstiev a „vlastné“ kolektívum sa nevyužilo. Na rozdiel od hojne využívaného adjektíva *bratřický*, napr.:

Ve vsi jej uložili na prostoru u kostela, kdež několik raněných už leželo a kdež také stála ***řada bratřických vozů****.* (1-1978-135) ● [...] *uviděl velké černé její oči plné hněvu a rozhořčení, když povídala, jak se dostala k Poberovi,* ***hroznému hejtmanovi bratřickému****.* (2-1978-195) ● *Z těch pak pojednou vynořil se před nimi vpravo za řekou mohutný hrad, vysoko na vrchu, jako pevnost, Lubovňa* ***zámek, ne bratřický****, ne uherský, nýbrž třetího pána, jenž také měl panství v uherské zemi, polského krále, pána spišských měst i tohoto hradu.* (1-1978-350)

[34] Dostupné na internete: https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx. [cit. 15. 10. 2020]

[35] Pozri spracovanie slova *bratrík* ako historizmu v SSSJ: **bratrík** hist. člen vojenských skupín zložených väčšinou z bývalých husitských bojovníkov pôsobiacich na Slovensku v polovici 15. storočia.

[36] Len celkom ojedinele možno v historickej literatúre stretnúť spojenie abstrákt *husitství* a *bratřictví*, ktorým na slovenskej strane zodpovedá *husitstvo* a *bratríctvo* (pozri napr. formuláciu „třetí blok přednášek o nových pohledech na husitství a bratřictví na Slovensku“ v správe z konferencie *Husiti a bratríci na Slovensku*; Jurok, 2015, s. 256).

Pritom však vo vzťahu k bratstvu, bratom, bratríkom stretávame aj významovo súvzťažné adjektívum *bratrský*:[37]

> *Cestou došel* ***roty bratrské****, táhnoucí do Košic, kdež Jiskra sbíral pole proti Huňadovi, proti jeho švagru Szekelovi. Ten už ležel s vojskem na Košicku.* (1-1978-43) ● *Byl už dlouho v ležení, dlouho na samém pochodu, stýskalo se mu po hluku a šumu,* ***po bratrském veselí a pitkách*** *i po* ***bratrské „práci“****.* (1-1978-190) ● *Když se dohodli, vyslal Radkovec rychlé posly Mikuláši Komorovskému na Podolinec a Mikuláš aby vzkázal bratru svému Petrovi na Oravu a na Likavu a bratřím na Dunajec a* ***posádkám bratrským*** *v těch stranách.* (3-1978-*285)* ● *Navečer téhož dne navštívili Talafúsa ostatní* ***kapitáni bratrských houfů*** *na Březovicích odpočívajících* (3-1978-344) ● *Tady na Branisku sálalo a zářilo znamení, že se přiblížila* ***bratrská pomoc*** (3-1978-307).

Na záver tejto tematickej časti treba ešte vari zdôrazniť, čo už bolo pri pomenovaní bratríkov naznačené, no čo z hľadiska slovenského (a možno ani súčasného českého) jazykového vedomia nemusí byť pri pohľade na ekvivalenty *bratřík – bratrík* celkom triviálne: lexéma *bratřík* v češtine predstavuje primárne systémový modifikačný derivát, deminutívum k slovu *bratr* (tak ho napokon aj s dokladmi zachytávajú slovníky), a za významom, v akom ho dnes zväčša poznáme a v akom bolo prevzaté do slovenčiny, je špecifická lexikálna konkretizácia. Funkciu deminutíva v súčasnej češtine zastáva najmä druhostupňový deminutívny derivát *bratříček* – slovenský ekvivalent mu je *braček.* V Jiráskovom románovom texte v pôvodine a v prekladoch sa pritom ukazuje, že kým deminutívum *bratříček* v českom texte vlastne nenájdeme, v preklade je *braček* frekventovanejší.[38] Česká a slovenská podo-

---

[37] Kým adjektívum *bratřický* formálne jednoznačne odkazuje k slovotvornému motivantu *bratřík/bratříci*, adjektívum *bratrský* odkazuje k *bratovi/bratom* širšie – môže, no nemusí odkazovať na bratríkov. Pod „bratskou pomocou“ mohla by sa v niektorej situácii chápať pomoc húfov bratríkov alebo jiskrovcov, konkrétne obsahové vzťahy by ukázala analýza kontextov s výskytom slov.

[38] Etymologický pohľad odkrýva aj pri slove *braček* vývinovú zaujímavosť – „zdrobnené *braček* je z pôvodného **bratček*, od *brat-ec*“ (SESS). V texte románu sa české *bratříček* (na rozdiel od frekventovaného výskytu slova *bratřík*) nachádza len raz, v plurálovom oslovení, pričom kontext ponúka viac interpretačných možností – môže ísť o druhostupňové deminutívum k *bratr* alebo o prvostupňové deminutívum k *bratřík* v jeho lexikalizovanom význame (pri čítaní románového textu možno súčasne vnímať aj oboje): *A my jim,* ***bratři****,* ***bratříčkové****, odpovíme sprostně, jak bratrstvo odpovídá, odpovíme jim ohněm a holdy* [...] (3-1978-77). V prekladoch do slovenčiny nachádzame: *A my im,* ***bratia****,* ***bratríčkovia****, odpovieme prosto, ako odpovedá bratstvo: odpovieme im ohňom a nájazdom* [...] (3-1924-68). ** *A my im,* ***bratia****,* ***bračekovia****, odpovieme prosto, ako odpovedá Bratstvo, odpovieme im ohňom a plienením* [...] (3-1954-79). Kým preklad z r. 1924 ponúka skôr interpretáciu *bratríci – bratríčkovia* (prípadne je preklad ako neraz aj na iných miestach len vo vleku češtiny), preklad z r. 1954 odkazuje na motiváciu *brat – braček – bračekovia.* V danom kontexte by sa možno skôr než *bratia, bračekovia* dalo očakávať oslovenie *bratia, bračekovci*, aj SNK prim-9.0-public-sane dokladá v oslovení prevahu tvaru *bračekovci* nad *bračekovia.* V porovnaní foriem *bračekovia – bračekovci*, ktoré výkladové slovníky podávajú ako variantné plurálové tvary, sa pri tvare s morfémou *-ovci* ukazuje istý odtienok hromadnosti. Napokon, pokiaľ ide o pomenovania so živým slovotvorným formantom *-ovci*, práve v preklade z r. 1954 nachádzame ich reprezentantov v súborných rodových či rodinných menách, ako to uka-

ba (resp. dve prekladové slovenské podoby) textu diela aj tu odhaľujú viaceré funkčné diferencie v „bratskej jazykovej sfére“. Keď som svoj príspevok venovaný Vincentovi Blanárovi nazvala *Jiráskovské bratské impresie*, mala som popri dosiaľ povedanom na mysli ešte všeličo, čo bratrícka epopeja pri slove *bratr* ponúka na zamyslenie v každom z jazykov i v komparatívnom pohľade.

Bratr – brat a okolo

Ak sa venujeme fungovaniu slova *bratr* (*brat*) v románovej trilógii A. Jiráska *Bratstvo*, jeho pozoruhodnosť sa v porovnaní s rozličnými inými textami ukazuje okrem iného – a najmä – v tom, v koľkých významoch a ako v texte vystupuje.

Na prvom mieste spomeňme konkretizáciu významu v celku diela menej častú, no významnú vzhľadom na jeho deklarovaný zámer – vyzdvihnúť bratstvo Čechov a Slovákov. Ešte pred prvou kapitolou, v prológu, ktorým v konfrontácii so súčasnosťou autor vovádza čitateľov do historického kontextu, vyskytuje sa slovo *bratr* vo význame, ktorý slovníky formulujú ako ‚príslušník toho istého alebo príbuzného národa‘ (KSSJ, SSČ):[39]

> *Tu všude mělo Jiskrovo slovo těžkou moc, tu všude, kde slovenská řeč, kde dnes slyšeti násilím dušený stesk a* ***němou žalobu bratří****. Tenkráte plně a směle zněl jejich válečný křik, když lid i zemané stáli po boku českých rot a bojovali pod jejich prapory jako nejeden Polák i Malorus.* [...] *Z hluku bitevního však rozcházel se Slovenskem i hlas české bible, jenž na kolik věků zase spojil* ***ty dva bratry****, rozloučené mečem maďarským.* (1-1978-8)[40]

---

zujú napr. úryvky z prvej kapitoly prvého dielu románu: *Mikuláš Frnčala* ***z famílie Koziců****, starý, bílých knírů i vlasů, vítal hosti už třetí den.* [...] *Zemané z domácích* ***famílií Maloveckých a Kuděrašů*** *přišli ovšem pěšky.* (1-1978-11) * *Mikuláš Frnčala z* ***famílie Kozicov****, starých, bielych fúzov i vlasov, vítal hostí už tretí deň.* [...] . *Zemäni z domácich famílií* ***Maloveckých a Kuderašov*** *prišli, pravda, pešo.* (1-1922-9) ** *Mikuláš Frnčala* ***z famílie Kozicovcov****, starý, s bielymi fúzmi i vlasmi, vítal hostí už tretí deň.* [...] *Zemani* ***z domácich famílií Maloveckovcov a Kuderášovcov*** *prišli, pravdaže, pešo.* (1-1954-11)

[39] Ako vidno, do takejto jednej slovníkovej definície poľahky vojdú aj dva rozdielne, dobovo konkurenčné koncepty vzájomných česko-slovenských/slovensko-českých vzťahov: čechoslovakistický koncept jedného národa aj koncept dvoch príbuzných národov.

[40] „Hlas české bible“, spomenutý Jiráskom, nebol v čase udalostí ešte hlasom *Kralickej Biblie*, ktorej vydanie o storočie neskôr (1579 – 1593; „jednodielka“ 1596) zásadnou mierou a na dlhý čas ovplyvnilo postavenie češtiny u slovenských evanjelikov. Keď však sledujeme fungovanie slov *bratr/brat* s ich paradigmatickým uložením, treba sa predsa aspoň v pol slove pristaviť pri *Jednote bratskej* (a jej členoch *českých bratoch*), v ktorej lone kralický preklad Biblie vznikol a s ktorej písomníctvom sa aj do ďalších časov spája pomenovanie *českobratský pravopis*, resp. *bratský pravopis*. Kolokácie *Jednota bratrská*, *čeští bratří/bratři*, *Bratrská bible*, *bratrský pravopis* predstavujú české lingvoreálie, pomenovania kultúrnych osobitostí, a pri jednotlivých lexikálnych členoch spojení ich nájdeme zachytené v českých výkladových slovníkoch. Súčasne však (v slovenskej podobe) predsa, vzhľadom na historické vzťahy a súvislosti, ide aj o slovenské lingvoreálie (k postaveniu *Kralickej Biblie* a bibličtiny u slovenských evanjelikov pozri napr. Nábělková, 2008, 2013). V tomto smere je potom zaujímavé porovnať ich textový život aj spracovanie, resp. nespracovanie v českých a slovenských výkladových slovníkoch.

Bežnejšie sú však iné významové konkretizácie. V stručnosti možno v súlade s obsahovým plánom diela vyčleniť tri základné okruhy, kde sa pomenovanie *bratr* priebežne využíva: 1. ako pomenovanie príslušníkov bratstva, resp. aj širšie ľudí s ním spätých či spriaznených (bratríkov, starých husitov, jiskrovcov), 2. menej často, no predsa aj v súrodeneckom vzťahu brata a brata či brata a sestry – a napokon, v súvislosti s osobitosťami slovenského kontextu – 3. pri tradičnom (vzájomnom) pomenúvaní a oslovovaní zemanov kolokáciou *pán brat*.[41]

Textová realizácia významov slova *bratr*, vyčleňovaných a definovaných v slovníkových statiach, je u Jiráska v *Bratrstve* pozoruhodná tým, že jednotlivé lexie môžu pomenúvať aj tú istú osobu v spektre jej rolových úloh a vzťahov. Tak napr. Janko Kozic alias Vlk vystupuje ako brat v príbuzenskom vzťahu k súrodencom Štefanovi a Ondrejkovi, pričom rodovým východiskom a príslušnosťou je aj „pán brat", zeman, a napokon je vo svojom dominantnom románovom uložení bratom – členom bratstva, bratríkom. Na druhej strane sa zase aj v rámci jedného odseku možno stretnúť s rozličnými leximi zo spektra významových konkretizácií lexémy *bratr*, osobitne ak sa pomenúva príbuzenský bratský vzťah v širšom zábere bratríckeho kontextu. Napr. v nasledujúcom úryvku, kde sa hovorí o Štefanovi Kozicovi, vystupuje *bratr* dvakrát v príbuzenskom význame a dvakrát možno plurálovú podobu *bratří* (so skupinovým či hromadným zafarbením) vnímať ako synonymum k *bratříci*:

> *Je **kapitána Janka Kozice bratr**, z Bošické doliny; tam otec jejich, starý zeman."* [...] *„Přijel **za bratrem**, za kapitánem. Zastesklo se mu doma, chtěl **mezi bratří*** [...] *„Kromě Údrckého čekáme ještě oba Komorovské," obracel Talafús. „**Bratří jsou**, slyšelas."* (3-1978-51) * *Je to **brat kapitána Janka Kozica**.* [...] *Prišiel **za bratom**, kapitánom. Doma mu bolo smutno, chcel byť **medzi bratmi.** „Okrem Údrckého čakáme ešte obidvoch Komorovských" obracal reč Talafús. „**Sú bratia**, počula si."* (3-1924-46) ** *Je to **brat kapitána Janka Kozica**.* [...] *Prišiel **za bratom**, za kapitánom. Doma sa mu cnelo, chcel **medzi bratov.*** [...] *„Okrem Údrckého čakáme ešte oboch Komorovskovcov," obracal Talafús. „**Sú bratia**, počula si."* (3-1954-53)[42]

---

[41] V prvom z vyčlenených okruhov možno pritom, osobitne v oslovení, počítať aj s ich kontextovou synonymizáciou s pomenovaniami ako *kamarát*, *priateľ*, teda s významovou konkretizáciou, kde sa prelína formalizovanejší vzťah členov spoločenstva so vzájomným vzťahom založeným na družnosti, s priateľským, kamarátskym vzťahom.

[42] Pravda, spomínaní Poliaci Komorovskovci sú (podobne ako bratia Kozicovci) súčasne „príbuzenskí" aj „bratrícki" bratia – možno by v slovenských prekladoch význam zvolenej príslušnosti k bratstvu lepšie vystihoval inštrumentál *sú bratmi*. Jednoznačnosť interpretácie v zmysle príslušnosti k bratstvu by bola už v českom texte priniesla voľba inej formulácie (napr. *jsou bratříky*, *jsou v bratrstvu*...). V súvislosti s Komorovskovcami porov. ešte fragment, kde slovo *bratr* zreteľne vystupuje v príbuzenskom aj nepríbuzenskom význame: *Když se dohodli, vyslal Radkovec rychlé posly Mikuláši Komorovskému na Podolinec a Mikuláš, aby vzkázal **bratru svému** Petrovi na Oravu a na Likavu a **bratřím na Dunajec** a posádkám bratrským v těch stranách.* (3-1978-285)

V komparatívnom česko-slovenskom pohľade, ako už bolo povedané, na českej strane v pluráli popri nominatíve *bratři* (a ďalších zodpovedajúcich tvaroch) existuje väčšia variabilita vzhľadom na koexistenciu čiastkovej plurálovej paradigmy *bratří* – v slovenčine (vidno to aj v sledovaných prekladoch) obom českým plurálovým paradigmatickým súborom systémovo zodpovedajú tvary jednej plurálovej paradigmy *bratia*.

Oslovenia

V porovnaní s pomenúvaním „bratov rozličného typu" vzniká iná a prekladovo náročnejšia, objektívne zložitejšia situácia s hľadaním a nachádzaním prekladových riešení pri oslovovaní, kde čeština má v singulári osobitný vokatívny tvar *bratře* (plurálové vokatívy sa formálne zhodujú s nominatívom *bratři*, *bratří*), kým súčasná spisovná slovenčina osobitnými tvarmi vokatívu (a v rozšírenom súčasnom nazeraní ani vokatívom v paradigmatike substantív) nedisponuje.[43] V dvoch prekladoch Jiráskovho románu do slovenčiny vidíme niekoľko rozličných prekladových riešení, ktoré ukazujú jednak časť spektra možností slovenčiny pri vyjadrovaní oslovenia, jednak aj rozličné prístupy a osobné preferencie prekladateľov.

V nasledujúcom úryvku možno v textovej blízkosti vidieť využitie slova *brat* v príbuzenskom aj nepríbuzenskom význame, pričom v príbuzenskom význame ako pomenovanie v tretej osobe, v nepríbuzenskom s vokatívnou funkciou. Kým v českej pôvodine vystupuje v oslovení brata – bratríka vokatív, autori slovenských prekladov využili iné možnosti (*braček*, *brat môj*), ktoré zodpovedajú tendencii uplatňovať rozličné podoby oslovenia.

> *„Na Dunajec přivezou Uherkyni,* [...] *„Zradila nás a tobě, Janko, zabila* ***bratra****, třeba ne sama." Podal Kozicovi ruku a ten se mu již neuhnul jako posledně na Březovicích, nýbrž stiskl mu pravici a řekl jen: „Tak,* ***bratře****."* (3-1978-445) * *„Na Dunajec dovezú Maďarku* [...] *Zradila nás a tebe, Janko, zabila* ***brata****, hoci nie sama." Podal Kozicovi ruku, a Kozic mu už nevyhýbal, ako posledne na Brezovici, ale stisol mu pravicu a len povedal: „Tak,* ***braček****."* (3-1924-398) ** *„Maďarku privezú na Dunajec* [...] *Zradila nás a tebe, Janko, zabila* ***brata****, hoci nie sama." Podal Kozicovi ruku a ten mu už neuhol ako naposledy v Brezovici, lež mu stisol pravicu a povedal iba: „Tak,* ***brat môj****."* (3-1954-463)

V obidvoch slovenských prekladoch románu na rozličných miestach vystupujú viaceré ekvivalenty českého oslovenia *bratře*, sú to najmä nominatívna forma *brat*, špecifická forma oslovenia *bratku*,[44] deminutívum *braček* a nominatívna forma

[43] K problematike vokatívu v slovenčine pozri napr. Miko, 1961; Pauliny, 1966, 1990; Slančová – Sokolová, 1995, 1998; Nábělková, 2019b.

[44] Vo výkladových slovníkoch ju nájdeme zachytenú v hesle *bratko* s poukazom na výlučné využitie formy *bratku* (pl. *bratkovia*) v oslovení (napr. KSSJ: **bratko** iba V -u mn. -ovia m. hovor. v oslovení

s postpozitívnym zámenom – *brat môj*.[45] Ukazuje sa, že v preklade z r. 1954 vysoko prevažujú oslovenia *brat môj*,[46] v preklade z r. 1924 je *brat môj* zriedkavejšie, pričom pri celkovej vyššej variabilite prekladových ekvivalentov v texte ťažko tu nájsť cielené funkčné rozlíšenie.[47] Rámcovo sa pri porovnaní textu pôvodiny s frekventovaným využitím vokatívu a jeho slovenských prekladov ukazuje, že využitie diferenčných prekladových ekvivalentov, ktoré vychádzajú z jestvujúcich medzijazykových diferencií v rovine oslovenia (české *bratře* – slovenské *bratku*, *braček*, *brat môj*), značne posúva obraz vzťahov účastníkov literárnej komunikácie od pragmaticky neutrálnejšieho, formálnejšieho či aj takpovediac stroho mužného k príznakovejšiemu, vzťahovo bližšiemu, citovejšiemu, „mäkšiemu". Na prekladovom posune sa prirodzene podpisujú vnútorné jazykové charakteristiky využívaných slovenských oslovení, deminutívnosť v slove *braček* a stopovo aj v ustrnutom *bratku*, privlastňovacie zámeno *môj*, hoci vystupuje len ako podporný prvok v spojení *brat môj* vo funkcii oslovenia. Špecificky sa potom v spektre slovenských oslovení vyníma sama oslovovacia forma *brat*, ktorá je pragmaticky v rovine vyjadrenia vzťahu českému *bratře* najbližšie, paradigmaticky však je len jednou – a nie najčastejšou – z možných foriem oslovenia. (V nasledujúcich ukážkach sú citáty v prekladoch zredukované na relevantné fragmenty.)

„Nejvyšší, pan Jiskra, mně poručil," hlásil, „abych ti oznámil, že vyjedete. Vyjedeš, zítra, s celou rotou, ***bratře****."* [...] *Dubánek se usmíval těše upřímně, bodrým tónem. „Jde do tuha,* ***bratře****.* (1-1978-240) *„[...] *Vyjdeš,* ***bratku****, zajtra s celou rotou.* [...]
„Ide do tuha, ***brat****."* (1-1922-203) ** „[...] *Vyrazíš zajtra s celou rotou,* ***brat môj****."* [...]
„Ide do tuhého, ***brat môj****."* (1-1954-248-9)
Znělo to káravě. „Ta tě, ***bratře****, zmámí; a pamatuj na duši. Máš ženu –"* (1-1978-300)

braček, kamarát). K idiomatickej osihotenosti oslovovacej formy *bratku* pozri napr. aj výklad „oslovenie *bratku* je od staršej zdrobneniny *brat-ok*" (SESS), porov. i materiál súčasného jazyka v SNK prim-9.0--public-sane, v ktorom je tvar *bratku* hojne zastúpený, kým tvar *bratok* sa nevyskytuje ani raz. Oproti tomu Mária Ivanová-Šalingová (1977, s. 361) uvádza slovo *bratko* s kvalifikátorom fam. v štúdii *O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtine* medzi rodinnými pomenovaniami bez naznačenia funkčného a formálneho obmedzenia.

[45] K osloveniu typu *brat môj* bližšie v širšom kontexte problematiky oslovenia v slovenčine pozri Nábělková, 2019b.

[46] Oslovenie *brat môj* je výrazné vo všetkých troch dieloch prekladu z r. 1954, hoci tretí má v porovnaní s prvými dvoma iného prekladateľa (pozri pozn. 4).

[47] Potvrdenie povedaného by si vyžiadalo podrobnejší rozbor. Aj pri letmejšom pohľade sa však ukazuje, že napr. deminutívum *braček*, hojne využívané v preklade z r. 1922 – 1924, v oslovovacej funkcii vystupuje v komunikácii rozličných postáv, aj „bratríckych spolubratov", na druhej strane som ho nenašla tam, kde by som ho skôr bola čakala – v komunikácii medzi bratmi Kozicovcami, napr.: „[...] *dobře pamatuju, co mně otecko řekl, když mně žehnal. Jdi, pravil, víš, proč jdeš, proč tě posílám, všude na to pamatuj! A to chci,* ***bratře****, a budu, proto mne nech a o mne se nestarej!*"(1-1978-310) * „[...] *A to chcem,* ***brat****, a budem tak konať* [...]" (1-1922-264) ** „[...] *A to chcem,* ***brat môj****, a budem chcieť* [...]" (1-1954-322). V situácii voľby oslovenia pritom všeobecne prirodzene ide alebo môže ísť aj o konkrétnu situáciu, nielen o stabilný (či stabilnejší) typ vzťahu s istou uzuálnou podobou oslovenia medzi postavami.

* [...] *Tá ťa,* ***bratku****, zmámi* [...] (1-1922-255) ** [...] *Tá ťa,* ***brat môj****, omámi* [...] (1--1954-312)
„Pojď, ***bratře****, nemůžeš, ulehni. Nemůže,* ***bratři****, klesá!" Radkovec přiskočil na pomoc a s Chujavou odváděl Talafúsa ze síně.* (3-1978-336) * *„Poď,* ***braček****, nemôžeš stáť, ľahni si. Nemôže,* ***bratia****, klesá."* [...] (3-1924-302) ** *„Poďže,* ***brat môj****, nevládzeš, ľahni si. Nevládze,* ***bratia****, klesá!"* [...] (3-1954-350)
„A jakže ty, ***bratře****, víš..."* (3-1978-75) **„A akože to ty,* ***braček****, vieš?"* (3-1924-66) ** *„A akože to ty,* ***brat****, vieš..."* (3-1954-76)
Jakpak, ***bratře****, pohárek vína* [...] (3-1978-191) * *Ako,* ***braček****, pohárik vína* [...] (3--1924-171) ** *Akože,* ***braček****, pohárček vínka* [...] (3-1954-197)

Ako vidno, pomerne vysokú variabilitu vo formách oslovenia v románovej trilógii môžeme sledovať v slovenských prekladoch, pri preklade českého vokatívu *bratře* do slovenčiny. Oproti tomu pri oslovení zemanov[48] – zemianskych „pánov bratov" ako jednej zo sfér textového uplatnenia slov *bratr*, resp. *brat* – ukazuje sa zase väčší rozptyl foriem v českej pôvodine Jiráskovho textu (v preklade do slovenčiny je v tomto smere situácia jednoduchšie jednotná). Pomenovanie aj oslovenie zodpovedajúce slovenskému *pán brat* (*páni bratia*), vystupujúce vo vzájomných vzťahoch slovenských zemanov (neraz však aj vo vzťahu k nim z českej strany), predstavuje v Jiráskovom texte špecifickú a pomerne širokú sféru lexikálnych aj morfosyntaktických slovakizmov. V českom texte možno pri pomenúvaní slovenských zemanov nájsť spojenie *pan brat* i (so špecifickou formou plurálu) *páni brati* – popri *páni bratři*, *páni bratří*. Pomenovania charakteristické pre slovenské zemianske prostredie fungujú takto aj v osloveniach, v singulári možno popri zriedkavom *pan brat* častejšie nájsť oslovenie *pane brat* i *pane bratře*, v pluráli *páni brati*, *páni bratři* i *pánové bratři.*

Mimo funkcie oslovenia nachádzame spojenia na niekoľkých miestach využité ako citátové v úvodzovkách, inde bez úvodzoviek, prípadne aj s explicitným vyjadrením, že ide o zemianskych pánov bratov:

Leccos věděl už od Bodorovského, jenž na nějaký čas se potloukal v okolí Košic ***po zemanských kuriích u „pánů bratrů"*** *a opět se v Košicích znenadání objevil.* (2-1978--351) ● *Slamko z Ivanovců,* ***„pán brat"****, jenž v neděli u Koziců přenocoval a v pondělí ráno sem do své kurie se navrátil, dále jich hned nepustil.* (1-1978-64) ● *Tu se* ***„páni bratři"*** *zemané nesmáli Chujavovi, aniž jej Janko Vlk okřikoval* [...] (2-1978-223) ●●

[48] K prítomnosti postáv zo zemianskeho prostredia možno uviesť napr. ich explicitné charakteristiky ako slovenských/uhorských zemanov: *Obojí ztracenci jeli před posilci se zasmušilým Janem z Kozolup v čele a před valným houfem, jemuž velel sám Janko Kozic a v němž byli ostatní* ***slovenští zemané****, jak se sjeli ve Zvoleni, vedle obecného mužstva slovenského i českého. Slovenčinu však v tomto houfu bylo všude více slyšet.* (1-1978- 328) ● *Huňady* [...] *uhodil pěstí do stolu. „Vy Uhři s těmi Čechy, s těmi kacíři!" zvolal gubernátor. „Svého pravého vladaře neposlouchat, na sněmy nechodit, pomáhat husitům,* ***vy uherští zemané****, a proti svým!" „Jsme Slováci, pane, a náš vladař je pan Jiskra, který je ustanoven ve jménu mladého krále v našem, slovenském viděku." Starý Dobák odpovídal pevně jako prve.* (1--1978-354)

[...] *příbuzní všelijak vítali chudého strýce a ledajak chovali; častěji však nežli dříve navštěvoval staré známé, velkomožné pány i* ***zemanské pány bratry*** [...] (2-1978-9) ● *Tak utěšoval i zprávy sháněl, jak chodil hore Váhem, dolů Váhem* ***po pánech bratrech zemanských****, po jejich kuriích i do Nového Města, tam obzvláště do „fortalitia", jak říkal tvrzi české posádky* [...] (2-1978-369)

Keď sledujeme tieto oslovenia, ako príklady singulárových oslovení „zemianskeho typu" môžu poslúžiť nasledujúce fragmenty, v ktorých sa ukazuje narastanie formálneho vyjadrenia vokatívnosti (a českosti) v dvoch členoch kolokácie – od žiadneho (pravda, s rozdielom *-á-/-a-* v koreni: *pan brat*)[49] cez morfematické vyjadrenie na prvom člene (*pane brat*) po oba (*pane bratře*, kde už vlastne vystupuje aj česká podoba *bratr*). Vo dvoch z nasledujúcich dokladov oslovujú slovenského zemana z českej strany (Jiskra, Pobera):

Janko jen šlehl svým černým zrakem po jizbě, doléval a také sám pil a připíjel si se zemany, se strýcem Rozvadským, jenž jako by okřál v tom šumu a hluku, všem připíjel, každého oslovuje: „No ještě tobě, ***spectabilis pan brat****! Na tvoje zdraví!"* (1-1978-26) ●● *Bodorovský sebou škubl. „****Pane brat****, co si myslíš! Jsem uherský zeman, a ne kramář* [...] (1-1978-183) ● *Sebeslavský, prokvetlý armalista, hladě kníry přistoupil k Jankovi Kozicovi a volal: „To je krása! To je krása!" Oči mu svítily. „A kde žes je koupil,* ***pane brat****?"* (1-1978-17) ● [...] *Jiskra zvolal na Dobáka: „Nu pojedeme, ale smlouvy nemáš,* ***pane brat****!"* (1-1978-254) ●●● *„Já svým slovem a ctí zemanskou jsem se zaručil –" „No, no,* ***pane bratře****, tos při kostkách a kartách také dělával a děláváš."* (2-1978-322) ● *Pobera zrakem provázel odcházející paní, až zmizela za prahem. Pak se obrátil po Bodorovském: „Víš-li,* ***pane bratře****," řekl s úsměvem* [...] (1-1978-126)

Z plurálových vyjadrení „exoticky" z hľadiska češtiny, ako aj z hľadiska slovenčiny vyznieva neuzuálna forma plurálu *brati – páni brati*, využitá v opise a povedľa podôb *páni bratři*, *pánové bratři* aj v oslovení:[50]

---

[49] K funkčnému rozlíšeniu podôb *pán – pan* v češtine pozri napr. výklad v *Internetovej jazykovej příručke* (https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=p%C3%A1n. [cit. 10. 11. 2020]).

[50] V literárnom uplatnení formy *brati* má Alois Jirásek predchodcov, opakovane sa s ňou stretávame v básňach slovakofilských básnikov Adolfa Heyduka či Rudolfa Pokorného (pripomeňme, že A. Heydukovi Jirásek aj venoval prvý diel svojej trilógie, pozri pozn. 21 a 29). V Heydukovej zbierke *Cymbál a husle* nájdeme oslovenie *brati* napr. v básni *Chudý kraj*: *V síle,* ***brati****, ukryt Jiskrův zlatý meč, / jedno srdce máme, jednu sladkou řeč, / mějme jednu vůli, buďme jeden rek: / zaroste nám štěstím každý chotárek!* (Heyduk, 1876, s. 43), v inom poetickom uložení zas v básni *Slovenské husličky*: *Nehrajte mi na husličky, / zlatí báčikové, / mně zvuk každý jako luňák / storáz srdce klove / jsouť ty písně jako z horky / kolo tančící bosorky, / ty mně zpěvem,* ***brati milí****, / srdce ulúbily.* (Heyduk, 1876, s. 180); v zbierke R. Pokorného *Z hor* je jeden z viacerých výskytov oslovenia *brati* vo veršoch venovaných Tatrám: *Tu každý kámen mluví rtoma! / Ó ticho,* ***brati****, slyším Tater tlum — / ó druhá rodná krajinko má, / jen zpomenu — a blíž jsem nebesům!* (Pokorný, 1881, s. 74). Nie je asi zbytočné poznamenať, že hoci ide o pôvodné české básnické diela, obidve knihy majú vzhľadom na prítomnosť slovenských reálií a slovakizmov v závere vysvetlivky aj slovensko-český slovníček.

O těchto a jiných líbeznostech tureckých mluvili jednou za teplé noci červnové u kapitánova, u Kozicova stanu, kdy ohník dohoříval a kdy hvězdy krásně svítily. ***Páni brati*** *všichni kolem seděli, i kapitán* [...] (3-1978-44) ● *Ach, jak se těšil, on, Chujava, tenkrát, však že se* ***páni brati*** *pamatují, té noci, když jim Žáček vypravoval o tom velikém krásném světle nad Konstantinopolí městem, o svaté záři od anděla strážce.* (3-1978-96) ● *„Proto,* ***páni brati****, nebudeme dlouho sedět; za tmy musíme zase na koně," poroučel rotmistr.* (2-1978-107) ●● *Bodorovskému se nechtělo, křičel, že je zeman, křičel, aby* ***páni bratří*** *hájili zemanské svobody* [...] (1-1978-227) ● ***Páni bratři*** *se již vraceli z kostela.* (1-1978-251) ● *Zaradoval se, zaradovali se* ***páni bratři****, Matuka Juro, jenž hořel pomstít Dobáky, Rakolubský, Ondris Chujava alias Slimáček* [...] (1-1978-398) ● *„Jsme nasuchu,* ***páni bratři****. Při víně to sjednáme líp."* (1-1978-25) ●●● [...] *vtom se však Dým Rozvadský rozkřikl: „Silentium! Ticho,* ***pánové bratři****! Štefan ať mluví."* (1-1978-49)

Uplatnené výrazové prostriedky, ležiace z hľadiska miery ich slovacity na škále, slúžia na zachytenie koloritu slovenského zemianskeho života spolu s pomenovaniami rozličných reálií aj s uplatnením latinčiny v podobe jednotlivých výrazov alebo dlhších textových fragmentov[51] (osobitne, no nielen v prejave vzdelaného zemana Blažeja Rozvadského) – napokon, latinčina sa objavuje aj ako súčasť oslovení:

[51] V *Bratrstve* nájdeme v poznámkach pod čiarou vysvetlenia slov ako *familie* – zemanská rodina, *kurie* – zemanský příbytek, *almaristé* – drobná šlechta bez pozemků [...], *cimery* – erby a podobne aj iné slová vzťahujúce sa na rozličné sféry a stránky dobového života. Vydania Jiráskovho *Bratrstva* tak (popri inom) možno na jednej strane vnímať ako priestor sprístupňovania istých častí slovenskej lexiky českému čitateľovi pri čítaní textu s pomocou podstránkového prílohového slovníčka (k problematike prílohových slovníčkov v česko-slovenskom kultúrnom kontexte pozri Nábělková, 2019a, 2020), na druhej strane sa ako odraz významu Jiráskovho diela (a podobne aj pri Božene Němcovej) mnohé z výrazov dostali ako heslové slová do výkladových slovníkov češtiny, niektoré aj s dokladmi priamo z *Bratrstva*. Napr. *kurie* či *kozub* sú v PSJČ (stručnejšie aj v SSJČ) spracované s uvedením dokladov z prvého dielu trilógie: *Jeho roubená* ***kurie*** *pod doškovou střechou byla jich [hostí] plna.* Jir. ● *Oheň plápolal* ***na kozubu*** *pod očuzeným kotlem.* Jir. Podobne nájdeme s dokladom z *Bratrstva* v slovníkoch spracované slovo *kečka*. PSJČ: **kečka** dial. *copánek z vlasů. Detvanci s kečkami přes spánky i za ušima*. Jir.; SSJČ: **kečka** (sloven.) zast. a nář. copánek, pletenec vlasů; kštice: *Dětvanci s k-mi přes spánky i za ušima* (Jir.). V súvislosti s kečkami dovolím si uviesť medzitextovú súvislosť, ktorá sa týka vzťahu Detvanov k svojim kečkám či vrkôčikom. Zrejme najznámejší je v tomto smere motív zo Sládkovičovho *Detvana*, verše: *A zrezať tieto vrkoče vranie? / Radšej dolu celú hlavu!* [...] *Nič mi nedajte, nič mi nedajte, / len mi okrasu túto nechajte, / nie vami, Bohom mi danú!* (https://zlatyfond.sme.sk/dielo/16/Sladkovic_Detvan/6. [cit. 10. 11. 2020]). U Jiráska (pri sládkovičovskej inšpirácii?) je do diela zakomponovaný dramatický „kečkový motív" strihania za trest – silu trestu pre Detvana, ktorému taká pohana bráni ďalej hrdo existovať vo vlastnom spoločenstve, zhŕňa jedna z postáv do výroku: *„Zbojníkem bude!"* (2-1978-50). V zástoji Detvanov v diele (S. H. Vajanský ho v recenzii označil za anachronizmus, 1907) a v ich vykreslení, predstavujúcom „ľudový obraz" komplementárny k „zemianskemu obrazu", dá sa vidieť aj jeden z prejavov súdobého vnímania Detvy (v románe možno sledovať posuny v zápise mena *Detva – Dětva*) ako istého prototypu ľudovej slovenskosti. V súvislosti s dobovou inšpiratívnosťou rázovitého života pod Poľanou možno pripomenúť aj českú maliarsku kolóniu – jej existenciu na prelome storočí inicioval Jaroslav Augusta, pravidelne či menej pravidelne prichádzali do Detvy mnohí českí výtvarní umelci. Jiráskovo vykreslenie Detvy sa tak dá vnímať aj ako literárna súčasť komplexnejšieho obrazu.

Janko [...] *všem připíjel, každého oslovuje: „No ještě tobě,* ***spectabilis pan brat****! Na tvoje zdraví!“* (1-1978-26) ● *„Sestřenci moji jim splatili, Janko, Ondrejko, hrdinové, a protože* ***domini spectabiles, pánové brati oba****, a všichni vivant! Vivant!“* (2-1978-24) ● *Rozvadský přisvědčoval, že ano, jen co ten hluk – A začal ho zažehnávat, vztahuje ruce do výše a vykřikuje: „Silentium! Ticho,* ***domini spectabiles****!“ A zase na švagra: „Kozic Frnčalo, švagr můj!“ Ale* ***pánové bratři*** *neslyšeli.* (1-1978-30) ● *Potom podával Dým Rozvadský ruku* ***pánům bratřím, naposledy je oslovil „spectabiles“ a přidal „generosi“****, s tím přáním, aby zdrávi a v slávě zas přijeli.* (1-1978-66)

Niektoré z osobitostí oslovení v pôvodnom českom texte románu, ktoré možno hodnotiť ako morfosyntaktické slovakizmy, vystupujú aj pri vlastných menách. Jirásek zvolil pre svoje výrazné postavy zo slovenského zemianskeho prostredia, bratov Kozicovcov, krstné mená Janko a Ondrejko, tretí z bratov je Štefan. Celkovo výskyt slovenských mien odlišných od mien českých bratríkov na širokej ploche trilógie kontinuálne dokladá a pripomína prítomnosť slovenských postáv, pri Kozicovcoch sú však voľba mien a ich fungovanie v českom texte osobitne zaujímavé tým, že ich deminutívna hypokoristická podoba na *-o* vystupuje – tak ako v slovenčine – rovnako vo funkcii pomenovania i oslovenia na rozdiel od bežných českých oslovení vokatívom mena.[52] Vidno to napr. v opise komunikácie dvoch Kozicovcov v porovnaní s rozhovorom českých postáv, Petra Aksamita a Jana Talafúsa:

[...] *zeptal se* ***bratra Janka****, který se na svém loži nějak vrtěl: „****Janko****, co myslíš, jak to tam Rakolubský povídal, že by Jiskra musil rozpustit houfy, co myslíš?“ „[...] Jiskra ještě ze služby nepouští.“ / „A což,* ***Janko,*** *pustí-li přece?“ / „Pustí-li, no,* ***Ondrejko****, já se k oteckovi za pec nevrátím. A spi už!“ / Natáhl se, zavrtal a za chvíli tvrdě usnul.* ***Ondrejko*** *však nemohl, uvažoval dál, o tom zvláště, že* ***Janko*** *mluvil jen o sobě, on že by se nevrátil za pec, ale jemu,* ***Ondrejkovi****, že už napřed nebránil.* (2-1978-365) ●● ***„Jene, bratře Jene****, tak už mluvíš jako o nevěstě nebo ženě a ona je –“ „Zemanka,“ vpadl Talafús prudce. „****Petře****, pomlč, sic by –“* (1-1978-301)

Jiráskovo narábanie s českými a slovenskými menami v *Bratstve* využité v záujme literárneho stvárnenia mnohorakej románovej (i historickej) skutočnosti by stálo za hlbšiu analýzu, v krátkom obraze vari stačí upozornenie – medzi iným – aj na tieto propriálne osobitosti.[53]

---

[52] V súvislosti so slovenskými deminutívami typu *Janko*, *Ondrejko* a časom ich vzniku možno odkázať na historické analýzy, podľa ktorých podobu slovenských hypokoristík typu *Jano*, *Mišo* a aj deminutív ako *Janko*, *Janíčko* umožnil zánik morfologickej funkcie morfémy *-o* ako starého vokatívneho exponentu pri skloňovaní pôvodných *a*-kmeňov a jej „uvoľnenie“ na slovotvorné využitie pri tvorbe nových mien. Eugen Pauliny uvádza doloženosť mien na *-o* od 13. storočia a s tým aj možnosť datovať už spred tohto času proces zániku vokatívu v strednej slovenčine (Pauliny, 1990, s. 38).

[53] Dodajme ešte, že textovú absenciu vokatívnych tvarov pri menách slovenských postáv vidíme aj inde, a to i pri takých, ktoré v češtine vokatívne tvary majú: *„****Štefan****, děkujem ti vděčně. Tos mi udělal radost –“ / Byla by postála, ač fučelo a sníh padal, byla by se ještě vyptávala, Štefan však na její děkování se*

Jiráskovo jubileum

Pod týmto spojením sa ľuďom tak či onak zblíženým so životom a dielom Aloisa Jiráska (popri dátumoch ohraničujúcich životnú cestu)[54] zrejme vynoria dva roky, 1921 a 1951, jeho široko pripomínané a oslavované sedemdesiate a sté výročie narodenia, ktoré sa zhodou okolností obidve ukladali na začiatok nových období v našich dejinách (obidve tromi rokmi vzdialené od medzníkových „osmičkových rokov"). Od udalostí v r. 1921 uplynulo už sto rokov – bol to čas veľkých osláv Jiráskovho 70. jubilea v českých krajinách aj na Slovensku a s rokmi okolo aj čas širokého jubilejného sprítomňovania, vydávania Jiráskovho diela. S výročím sa spája Jiráskova posledná návšteva Slovenska – prvá „československá" v porovnaní s tromi cestami na Slovensko z r. 1896, 1897 a 1907, veľká časom splnených túžob a nádejí, aké v diametrálne inej situácii vkladal do literárneho textu *Bratrstva*, veľká i z hľadiska spoločenského prijatia, viacdňového uctenia si spisovateľa v Bratislave. Ako v danej súvislosti napísali Milan Pokorný a Miloš Zelenka v štúdii *Jirásek v Bratislavě (Příspěvek ke studiu česko-slovenské vzájemnosti)*, podrobne rozoberajúcej mimoriadne podujatie: „Právě *Bratrstvo* se stalo jakýmsi leitmotivem Jiráskovy poslední návštěvy Slovenska" (Pokorný – Zelenka, 2001, s.101).

Návšteva však mala aj celkom špecifický cieľ, Jiráskovo osobné zaštítenie práve založeného *Jiráskovho fondu* na podporu slovenskej činohry Slovenského národného divadla. Je pritom príznačné, ako sa pri viacerých závažných udalostiach či projektoch s odstupom rokov objavili vedľa seba emblematické osobnosti českého a slovenského národného, kultúrno-literárneho života – Alois Jirásek a Pavol Országh Hviezdoslav, osobne či neskôr sprostredkovane cez mená. Hviezdoslav sa v r. 1918 zúčastnil 50. výročia položenia základného kameňa Národného divadla v Prahe, kde sa spoločne s Jiráskom prihlásili k česko-slovenskej vzájomnosti. V r. 1921 bol spolu s Vavrom Šrobárom na čele čestného výboru slovenských jiráskovských osláv. V 50. rokoch sa ich mená stretli pri dvoch veľkých vydavateľských projektoch – vydávaní Jiráskových spisov (v rámci širšej jiráskovskej akcie) a založení Hviezdoslavovej knižnice.[55]

---

usmál a řekl: „Proto jsem k vám přišel. No, dobrou noc, ***Zuzka****," a zmizel.* (2-1978-372) Na druhej strane sa aj pri vzájomnej komunikácii slovenských postáv vokatívy pri rozličných menách objavujú – napr. v rozhovore Janka Kozica a slovenského zemianskeho bratríka Ondrisa (v prekladoch Ondriša) Chujavu Slimáčka, kde meno *Janko* v oslovení vystupuje v tvare zhodnom s nominatívom, kým *Chujava* i *Slimáček* nadobúdajú vokatívnu podobu: [...] ***Ondris Chujava****, jenž se nenadál, zvolal: / „Jak to víš,* ***Janko****!" / „No, zapírej,* ***Slimáčku****!" / Již nezapřel a vyznal, že ještě žádnou na světě neměl tak rád, že po žádné tak netoužil. / „Nu, mně se také líbila," přiznal* ***Janko*** [...] *„No, ale ty,* ***Chujavo****, jsi mladší nežli já, o mnoho sice ne –" / „A jistě o dvě léta!" /* ***Janko*** *se zasmál. / „Dvě léta jsou dvě léta,* ***Janko****, no – však neříkám, že se budu ženit, ale nepůjde-li Evuška za mne, ostanu jako starý hřib, věru."* (2-1978-296)

[54] 23. 8. 1851 – 12. 3. 1930. V roku 2021 uplýva 170 rokov od Jiráskovho narodenia.

[55] Prepojenie obidvoch podujatí s očakávaním ich kultúrno-ideového pôsobenia v českom aj slovenskom prostredí formuloval K. Gottwald v *Liste k Akadémii na oslavu stého výročia narodenia Pavla Országha Hviezdoslava* z 31. januára 1949 (Nábělková, 2019a, s. 422).

Keď sa pozrieme na vydania dvoch prekladov Jiráskovho *Bratrstva* do slovenčiny, vidno, že obidva vyšli v blízkosti týchto výročí, preklad v r. 1954 na základe českého vydania z r. 1951 (pozri pozn. 29). Oficiálna pozornosť a s ňou späté dvojaké „poštátnenie" diela A. Jiráska isto vo svojom čase prispeli k jeho širokému čítaniu a poznaniu, na druhej strane predznamenali či spôsobili aj isté ideologicky podmienené odvrátenie sa od neho po spoločenskej zmene v r. 1989, ako na to v r. 1995 poukázal v stati *Kopací míč Jirásek* Alexandr Stich.[56]

Bratrstvo Aloisa Jiráska predstavovalo aj predstavuje román podávajúci literárny obraz špecifického výseku slovenských dejín charakterizovaného slovensko-českým kontaktom, román, ktorý vo svojom čase cielene a účinne niesol posolstvo česko-slovenskej/slovensko-českej vzájomnosti. Ostáva pozoruhodným dielom aj dnes, pričom to, čo ponúka lingvistickému pohľadu, nebolo ešte využité.

Dovolila som si pristaviť sa pri jubileu Vincenta Blanára aspoň malou – v súzvuku s Jiráskovým vyzdvihnutím slova „rhapsodie" – rapsodickou komparatívnou sondou. Na záver ponúkam ešte ako obraz zo života textov úryvok s Jiráskovým videním čítania listiny v kúrii 15. storočia v Zemianskom Podhradí. V češtine a dvoch slovenských prekladoch, bez komentára, len tak...

„Tu máš, přečti si to," zvolal, podávaje Sebeslavskému list hrubého papíru volně složeného. [...] *Než sivý armalista nevěděl si s papírem rady* [...] *Šel z rukou do rukou, až zůstal v Dýmových. Bílá hlava s copánky po spáncích, zdravě zardělá, vynikala skoro nade všechny. Stál zpříma, víc k oknu otočen, list v rukou kus před sebou (byl dalekozraký), stál rovněji, vážně, vědom si svého umění. „To není latinsky," řekl zklamán, „česky – tomu každý rozumí." „Jen čti!"* (1-1978-26/7)

*

„Tu máš, prečítaj si to!" zvolal, podávajúc Sebeslavskému list hrubého papieru, voľne složeného. [...] *Ale sivý armálista nevedel si s papierom rady* [...] *Šiel z ruky do ruky, až zostal v rukách Dymových. Biela jeho hlava, s vrkôčikmi na sluchách, zdravo sa zapýrila a vynikala skoro nad všetkých. Stál vzpriamený, viac k oknu obrátený, a držiac list v rukách pred sebou (bol ďalekozraký), stál rovnejšie, vážne, vedomý svojho umenia. „To je nie latinsky," riekol sklamaný, „česky – tomu každý rozumie..." „Len čítaj!"* (1-1922-22)

**

„Tu máš, prečítaj si to," zvolal a podával Sobeslavskému list voľne složeného hrubého papiera. [...] *Lenže šedivý armalista nevedel, čo si s papierom počať* [...] *List šiel z rúk do rúk, až zostal v Dymových. Biela hlava s vrkôčikmi na sluchách a so zdravým rumencom na tvári vynikla skoro nad všetkých ostatných. Stál vystretý, obrátený väčšmi k obloku, s listom v rukách kus pred sebou (bol ďalekozraký), ba stál rovnejšie, vážne, vedomý si svojho umenia. „To nie je po latinsky," povedal sklamaný, „po česky – tomu každý rozumie." „Len čítaj!"* (1-1954-27/8)

---

[56] Text A. Sticha možno čítať ako apel na poznanie, čítanie literárnych diel, nevzdávanie sa kultúrnych tradícií. K hodnotiacim slovám o A. Jiráskovi ako autorovi historickej prózy („toto není ‚beletrizovaný dějepis', to je velký slovesný výkon") dodáva: „[...] prosím opravdu přečíst – celé a důkladně – a promyslet. Je to nezbytné pro celkovou intelektuální hygienu a plyne to i z nutného pocitu zodpovědnosti vůči mladší a mladé čtenářské i odborné veřejnosti" (Stich, 1995, s. 166).

Pramene
(Výber z českých a slovenských vydaní *Bratstva* a sprievodných próz Aloisa Jiráska)

JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo: Tři rhapsodie. I. Bitva u Lučence. Praha: J. Otto 1900. 442 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo: Tři rhapsodie. II. Mária. Praha: Praha: J. Otto 1905. 475 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo: Tři rhapsodie. III. Žebráci. Praha: J. Otto 1909. 493 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo. I. Bitva u Lučence. E-kniha. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. 417 s. [Podľa vydania: JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo. 1. Bitva u Lučence. Praha: Československý spisovatel 1978. 400 s.] Dostupné na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/48/04/93/bratrstvo_i.pdf. [cit. 19. 10. 2020]

JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo. II. Mária. E-kniha. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. 438 s. [Podľa vydania: JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo. 2. Mária. Praha: Československý spisovatel 1978. 426 s.] Dostupné na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/48/04/94/bratrstvo_ii.pdf. [cit. 19. 10. 2020]

JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo. III. Žebráci. E-kniha. Praha: Městská knihovna v Praze 2019. 493 s. [Podľa vydania: JIRÁSEK, Alois: Bratrstvo. 3. Žebráci. Praha: Československý spisovatel 1978. 479 s.] Dostupné na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/48/04/95/bratrstvo_iii.pdf. [cit. 19. 10. 2020]

JIRÁSEK, Alois: Bratstvo: Tri rapsodie. I. Bitka pri Lučenci. Poslovenčil Fr. Košťál. Turčiansky Sv. Martin: nákladom vydavateľstva „Svetovej knižnice“ 1922. 336 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratstvo: Tri rapsodie. II. Mária. Poslovenčil Fr. Košťál. Turčiansky Sv. Martin: nákladom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku 1923. 374 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratstvo: Tri rapsodie. III. Žobráci. Poslovenčil Fr. Košťál. Turčiansky Sv. Martin: nákladom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku 1924. 441 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratstvo: Tri rapsódie. I. Boj pri Lučenci. Preložil a vysvetlivky spracoval Ivan Minárik. Verše prebásnil Viliam Turčány. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 467 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratstvo: Tri rapsódie. II. Mária. Preložil a vysvetlivky spracoval Ivan Minárik. Verše prebásnil Viliam Turčány. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 452 s.

JIRÁSEK, Alois: Bratstvo: Tri rapsódie. III. Žobráci. Preložil Štefan Gráf, vysvetlivky spracoval Ivan Minárik. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 531 s.

Bibliografia

Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: J. Otto 1921. 512 s.

BAUER, Michal: Jiráskovská akce (Medializace literatury na přelomu 40. a 50. let). In: Tvar, 1997, roč. 8, č. 16, s. 10 – 11.

BENEŠ, Josef: Osobní jména v Jiráskově díle. In: Oběžník Kruhu přátel českého jazyka, 1951, roč. 4, č. 20, s. 1 – 2.

BRAXATORIS, Martin: Téma husitsko-evanjelickej kontinuity na Gemeri, v Malohonte a Novohrade a otázka cyrilometodsko-husitskej kontinuity v historických prácach a traktátoch slovenských evanjelikov. In: Vedecký časopis o kultúre regiónov na Slovensku, 2017, roč. 1, č. 1, s. 13 – 45.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Hromadnosť (kolektívnosť) a individuálnosť ako jazykové a sociálne kategórie. In: Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 7. Eds. S. Ondrejovič v spolupráci s J. Vrábľovou a A. Krausovou. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013, s. 117 – 130.

DVOŘÁK, Pavel: Vasko nevinny. In: Stopy dávnej minulosti 7: Slovensko na konci stredoveku. Budmerice: Rak 2004, s. 187 – 201.

DVOŘÁKOVÁ, Iva: Vzájemný překlad ve vývoji česko-slovenských a slovensko-českých vztahů. Zčešťování – poslovenčovanie – přepis – prevod – překlad. Dizertační práce. Praha: FF UK 2019. 216 s.

E. Z.: Kněz, bratr. In: Naše řeč, 1920, roč. 4, č. 10, s. 312.

FEDORČÁKOVÁ, Mária: „Vy zly a nespravedlivy lvde Bardiowci“. Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí. In: Theatrum Historiae 16, 2015, s. 25 – 39.

HAVRÁNEK, Bohuslav: O dobovém zabarvení jazyka u Jiráska. In: Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 348 – 361.

HEYDUK, Adolf: Cymbál a husle. Praha: I. L. Kober 1876. 393 s.

HLÔŠKOVÁ, Hana: Téma pôvodu spoločenstva v ústnej historickej tradícii na Slovensku (konfesionálna a etnická identifikácia). In: Etnologické rozpravy, 1995, roč. 2, č. 1, s. 26 – 33.

HÚŠČAVA, Alexander: O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. stor. (Bardejovský výhražný list vo svetle histórie). In: Historické štúdie 2, 1956, s. 181 – 215.

CHALOUPECKÝ, Václav: Bardějovská listina. In: Prúdy, 1923, roč. 7, č. 1, s. 34 – 35.

CHALOUPECKÝ, Václav: Středověké listy ze Slovenska. [Jiráskovo Bratrstvo v dokumentech]: sbírka listů a listin, psaných jazykem národním. Bratislava – Praha: Melantrich 1937. 266 s.

Internetová jazyková příručka. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Dostupné na: https://prirucka.ujc.cas.cz/. [cit. 10. 11. 2020]

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtine. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 6, s. 356 – 365.

JEŽ, Štěpán: O slovenské literatuře. In: Cesta, 1922, roč. 4, č. 3, s. 51.

JIRÁSEK, Alois: Na Šaryšsku. In: Rosmanitá prosa: Obrázky a studie 3. Praha: J. Otto 1914, s. 219 – 221.

JIRÁSEK, Alois: Z první cesty za „Bratrstvem“. In: Směsa beletrie i paměti. Praha: J. Otto 1922a, s. 310 – 318.

JIRÁSEK, Alois: Z první cesty za „Bratrstvem“. In: Směsa beletrie i paměti. Praha: J. Otto 1922b, s. 319 – 324.

JÓNA, Eugen: Novohradské nárečia. Bratislava: Veda 2009. 164 s.

JUROK, Jiří: Mezinárodní vědecká konference „Husiti a bratríci na Slovensku“. In: Mediaevalia historica Bohemica, 2015, roč. 18, č. 1, s. 255 – 257.

KLÍMA, Stanislav: Slovenská vzpomínka na Jiráska. In: Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 446 – 447.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Svedectvo dejín o slovenčine. Martin: Matica slovenská 1980. 264 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky II. Fonologický vývin. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 365 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

KRIŽKO, Pavol: Bratrstvo. Tři rhapsodie. Bitva u Lučence. In: Národnie noviny, 1901, roč. 32, č. 4 (10. 1. 1901), s. 1.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: Historická mluvnice češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 424 s.

LEŇO, Andrej: Tri cesty A. Jiráska na Slovensko za materiálmi k Bratstvu. In: Česká literatura, 1976, roč. 24, č. 4, s. 344 – 354.

MIKO, František: K otázke vokatívu v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 1, s. 32 – 40.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Pes Zagroš a sučka Zadva, vlk Hlt, lev Lev, čmeliak Smeliak – čiže mená hrdinov v detskej literatúre. In: Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 1986, roč. 27, č. 1, s. 57 – 82.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte: pokračovanie príbehu. Bratislava – Praha: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2008. 364 s.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Bibličtina a Kralická biblia v slovenskom evanjelickom prostredí – literárne dozvuky. In: Historie – Otázky – Problémy, 2013, roč. 5, č. 2, s. 255 – 265. (Tematické číslo: Česká bible: Kulturní, ideový a politický fenomén v proměnách staletí.)

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovakismy v češtině. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. 2. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2017, s. 1650 – 1656. Dostupný na: https://www.czechency.org/slovnik/SLOVAKISMY V ČEŠTINĚ. [cit. 25. 10. 2020]

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Hroznové víno... Komunikačné nástrahy slovensko-českej lexikálnej medzijazykovej homonymie. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Ed. B. Chocholová et al. Bratislava: Veda 2017, s. 321 – 343.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Pestovanie biliterárnosti ako súčasť kultúrnej politiky a jazykového plánovania v československom kontexte (Chmelovské inšpirácie). In: Slovenská literatúra, 2019a, roč. 66, č. 6, s. 417 – 429.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: „Prihováram sa ti, Janko môj, ku sviatku...“ K osloveniu v slovenčine (a ešte čosi navyše). In: Jazykovedný časopis, 2019b, roč. 70, č. 3, s. 627 – 651.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Biliterárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexikografická opora v českom a slovenskom literárnom priestore. In: Slovenská literatúra, 2020, roč. 67, č. 1, s. 11 – 35.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vrstevnice. Niekoľko jubilejných slovensko-českých lexikálnych drobností. In: Slovanské a slavistické reflexe. Sborník k životnímu jubileu profesorky Hany Gladkové. Eds.: Ginka Bakardžieva et al. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2021, s. 31 – 60.

PAULINY, Eugen: Zánik vokatívu v slovenčine. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1966, roč. 12, s. 321 – 323.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Na vydanie pripravil P. Žigo. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1990. 270 s.

PETRUS, Pavol: Literárnokritické reflexie S. H. Vajanského o českej literatúre. (Príspevok k slovensko-českým a česko-slovenským literárnym vzťahom.) In: Slavica litteraria, 2007, roč. 10, č. 1, s. 47 – 60.

POKORNÝ, Rudolf: Z hor. Praha: nákladem spisovatelovým 1881. 212 s.

POKORNÝ, Milan – ZELENKA, Miloš: Jirásek v Bratislavě (Příspěvek ke studiu česko-slovenské vzájemnosti). In: Sborník Společnosti Aloise Jiráska v Praze. IV. Vydaný u příležitosti 150. výročí narození Aloise Jiráska. Praha: Společnost Aloise Jiráska v Praze 2001, s. 95 – 115.

PRAŽÁK, Albert: Alois Jirásek a Slovensko. In: Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 216 – 240.

PŘIBÍK, Zdeněk, V.: To není bratrství. In: Lidové noviny, 1928, roč. 36, č. 4 (3. 1. 1928), s. 1.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Vokatív ako kontaktový jav. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Eds. J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1995, s. 142 – 149.

SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Jazykové prostriedky s vokatívnym exponentom v súčasnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 4, s. 210 – 220.

SPAL, Jaromír: Jazyk a styl Jiráskova Bratrstva. In: Sborník Kruhu přátel českého jazyka. Praha: Kulturní dům hl. města Prahy 1983, s. 86 – 95.

STICH, Alexandr: Jazykověda – věc veřejná. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004. 335 s.

URBÁNEK, Rudolf: Jirásek a doba poděbradská. In: Alois Jirásek. Sborník studií a vzpomínek na počest jeho sedmdesátých narozenin. Eds. M. Hýsek – K. B. Mádl. Praha: Nakladatelství J. Otto 1921, s. 32 – 134.

VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: Al. Jiráska Sobrané spisy XXXII. Bratrstvo. Tři rhapsodie. II. Mária. In: Národnie Noviny, 1907, roč. 38, č. 30 (12. 3. 1907), s. 3 – 4.

VÁŽNÝ, Václav: Glossarium bohemoslavicum: slovník k „Středověkým listům ze Slovenska“ s jazykovým rozborem. Bratislava: Učená společnost Šafaříkova 1937. 103 s.

ŽIGO, Pavol: Podiel mesta na formovaní kultúrnych predspisovných útvarov. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 118 – 124.

ŽIGO, Pavol: Kultúrna východoslovenčina. In: História, 2001, roč. 1, č. 3, s. 32 – 33.